

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Kulturologie**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Kristýna Holubová

Lenost, zahálka, nečinnost

Sloth, idleness, laziness

Praha 2012

**Vedoucí práce:
PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.**

Děkuji svému školiteli Vladimíru Czumalovi a Nicolasu Bourriaud

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Komárově dne 20. 5. 2012

Kristýna Holubová

Abstrakt

Tato diplomová práce má být kulturologickou syntézu na téma role lenosti, zahálky a nečinnosti v kultuře. V první části se nachází základní kulturně historická rešerše, v níž je exponován vývoj vztahu práce a zahálky v evropské kultuře. Problematiku role lenosti, zahálky a nečinnosti v současné kultuře uchopuje tento text v druhé části s pomocí odborné i krásné literatury, ale i výtvarného umění a populární kultury. Závěrečná část práce je věnována syntetickému shrnutí výsledků verifikace hypotézy lenosti jako motoru lidské kultury na jedné straně a lenosti jako přirozeného důsledku práce na straně druhé.

Klíčová slova

Lenost, manuální a intelektuální práce, inovace, kontemplace, Belphegor

Abstract

The aim of this thesis is a culturological synthesis of the role of sloth, laziness and idleness in culture. There is a cultural and historical research in the first part of this thesis, where the evolution of the work and idleness is exposed within the European civilization.

The problem of the role of sloth, laziness and idleness is grasped with a help of academic and fictional literature as well as fine art and popular culture. Conclusion contains synthesis of results and verification of hypothesis of idleness as initiator of culture as well as idleness as a natural result of working process.

Keywords

Idleness, manual and intellectual work, innovation, contemplation, Belphegor

Obsah

ABSTRAKT.....	5
KLÍČOVÁ SLOVA.....	5
ABSTRACT.....	6
KEYWORDS.....	6
OBSAH.....	7

.....	20
1 ÚVOD.....	22
1.1 ZDŮVODNĚNÍ AKTUÁLNOSTI TÉMATU A NASTÍNĚNÍ PROBLÉMU.....	22
1.2 SOUČASNÝ STAV PROBLEMATIKY A JEJÍ LITERATURY.....	23
1.3 STANOVENÍ CÍLE A HYPOTÉZ, STRUKTURA PRÁCE.....	25
1.4 HYPOTÉZA.....	26
2 KULTURNĚ HISTORICKÁ REŠERŠE.....	27
2.1 ANTIKA A STAROVĚK.....	27
2.2 STŘEDOVĚK.....	30
2.2.1 Bídný obraz člověka ve středověku.....	30
2.2.2 Intelektuální vs. manuální práce vs. žebrota a kontemplativní vs. aktivní život.....	33
2.2.3 Hospodaření s časem.....	36
2.3 SHRNUTÍ KAPITOLY 2.....	37
3 PŘECHOD K NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI.....	39
3.1 MORÁLKA BOHATSTVÍ A ŽEBROTY.....	40
3.2 PODOBENSTVÍ O LILÍCH	41
3.3 KVALTOVÁNÍ TOLIKO.....	43
3.4 PRÁCE JAKO POČÍNÁJÍCÍ FANATISMUS	44
3.5 MOBILITA VERTIKÁLNÍ A RENTIÉRSTVÍ JAKO CÍL	45
3.6 IKONOGRAFICKÉ POTVRZENÍ PEPYSOVA PŘÍPADU.....	47
3.7 SHRNUTÍ KAPITOLY 3	49
4 LENOST A ČLOVĚK MODERNÍ A POSTMODERNÍ.....	52
4.1 19. STOLETÍ JAKO POTVRZENÍ LÁSKY K PRÁCI	52
4.2 MOTIVY LENOSTI, INOVACE VE STOLETÍ DVACÁTÉM.....	54
4.2.1 Belphegor, démon lenosti i inovace.....	55
4.3 LENOST A TMA ANEB BUĎ JSOU LÍNÍ VŠICHNI, NEBO NIKDO	57
4.4 LUXUS BÝT LÍNÝ.....	59
4.5 LENOST JAKO DIAGNÓZA	61
4.6 LENOST JAKO ŽIVOTNÍ NÁZOR.....	64
4.6.1 The Dude vs. Oblomov.....	64
4.7 LENOST JAKO SOCIÁLNÍ I ADAPTAČNÍ NEZBYTNOST.....	66
4.7.1 Sociální adaptace.....	67
4.7.2 Fyzická adaptace zahálkou.....	67
5 SYNTÉZA VÝSLEDKŮ.....	71
5.1 VERIFIKACE HYPOTÉZY LENOSTI JAKO MOTORU LIDSKÉ KULTURY.....	74
6 ZÁVĚR.....	76
7 POUŽITÉ ZDROJE.....	78

„Práce je člověku jako vlaha rostlině - živí ho, ale může ho i zatopit.“ Plútarchos

1. Louis Breton: *Belphegor*, Dictionnaire **Infernal** de Collin de Plancy, 1863

2. Hieronymus Bosch: *Sedm smrtelných hříchů*, olej na dřevě, 1500

3. H. Bosch: *Sedm smrtelných hříchů*, výřez Lenost, olej na dřevě, 1500

4. Mistr Bertram z Mindenu: *Oddělování světla a tmy*, oltář sv. Petra

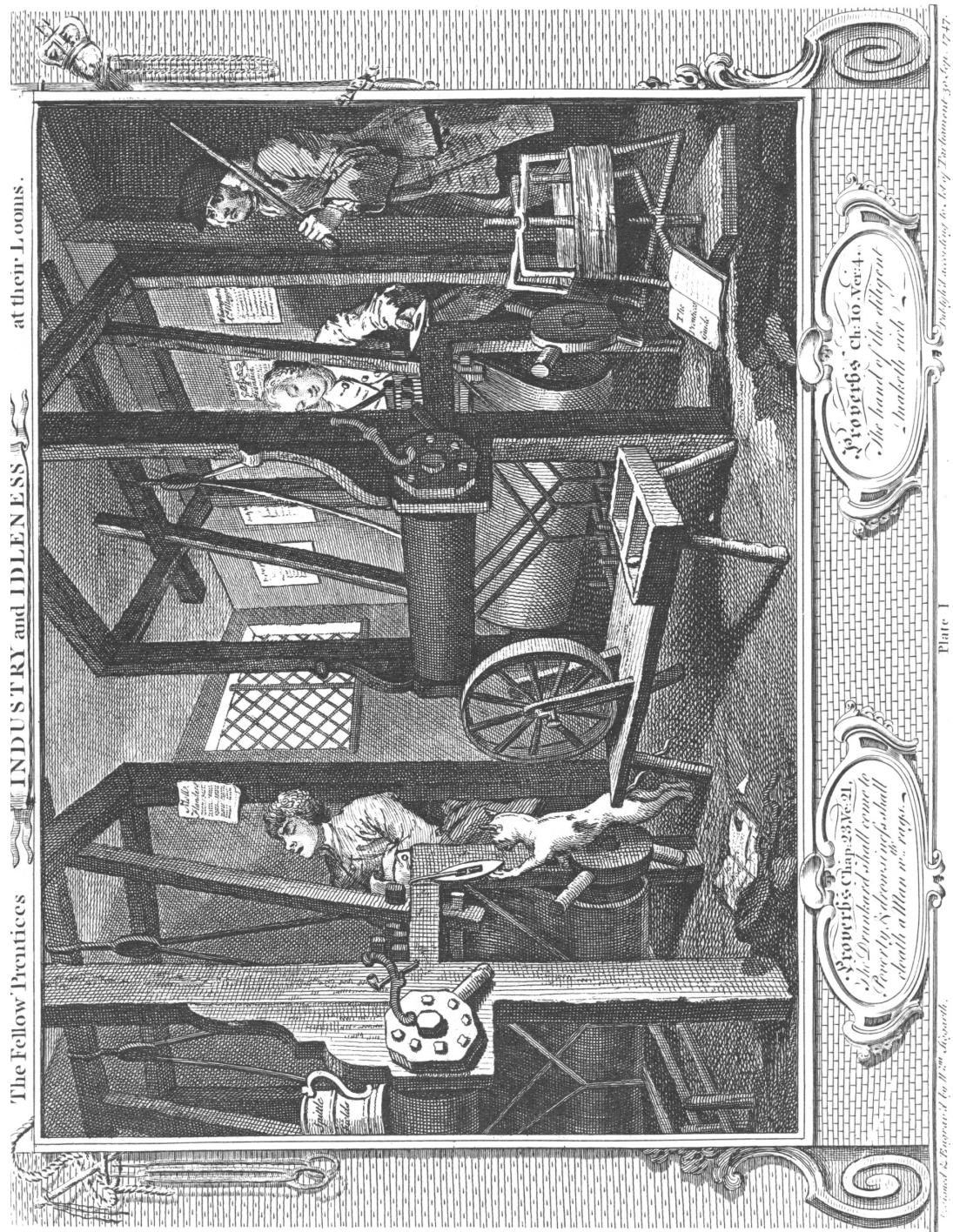
v Hamburgu, 1383

5. Abraham Bloemaert: *Podobenství o obilí a vikvi*, olej na plátně, 1624

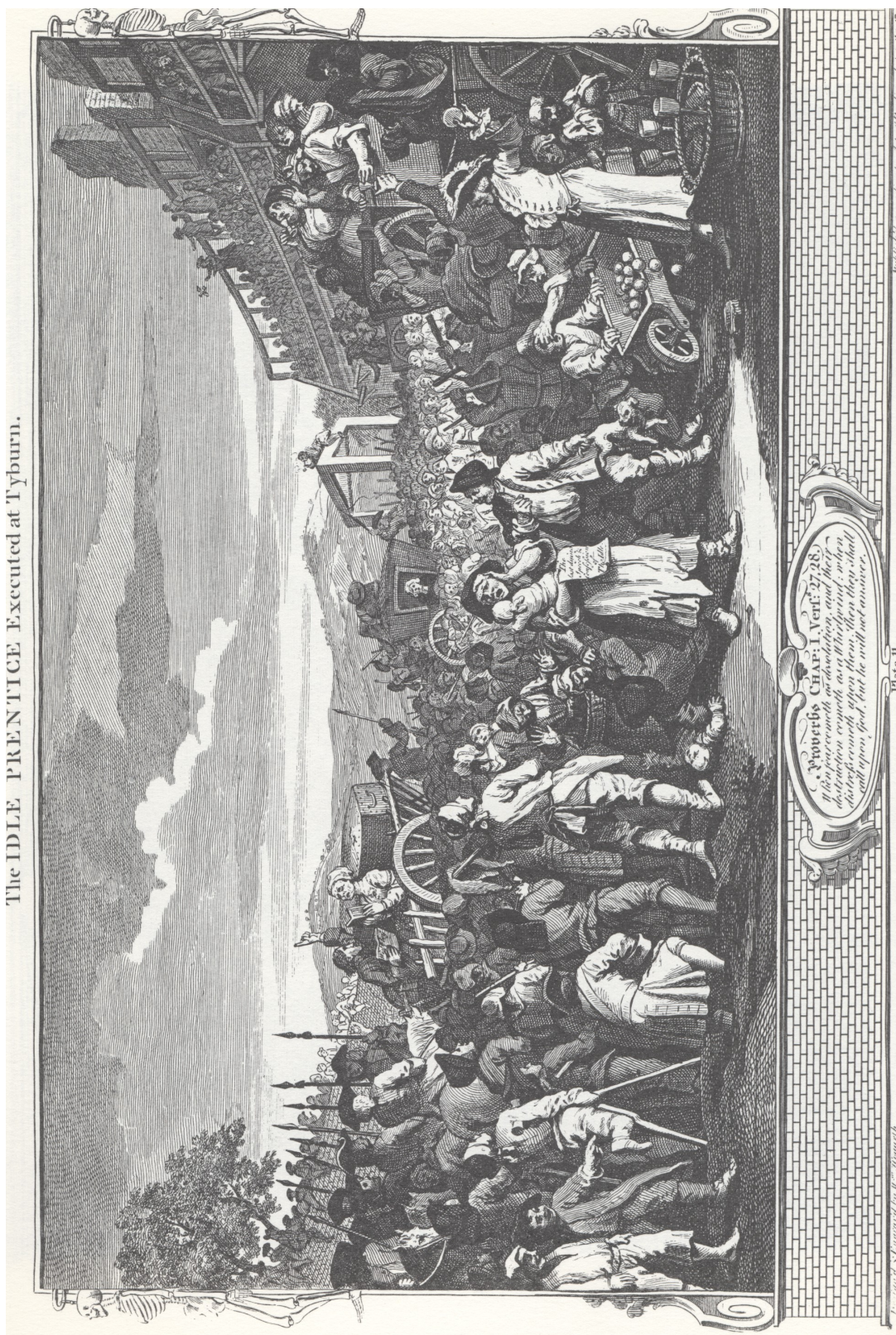

6. Gustave Courbet: *Houpací síť*, olej na plátně, 1844

7. William Hogarth: *Průmysl a lenost*, I., rytina, 1747

The IDLE PRENTICE Executed at Tyburn.

8. William Hogarth: *Prumysl a lenost*, XI., rytina, 1747

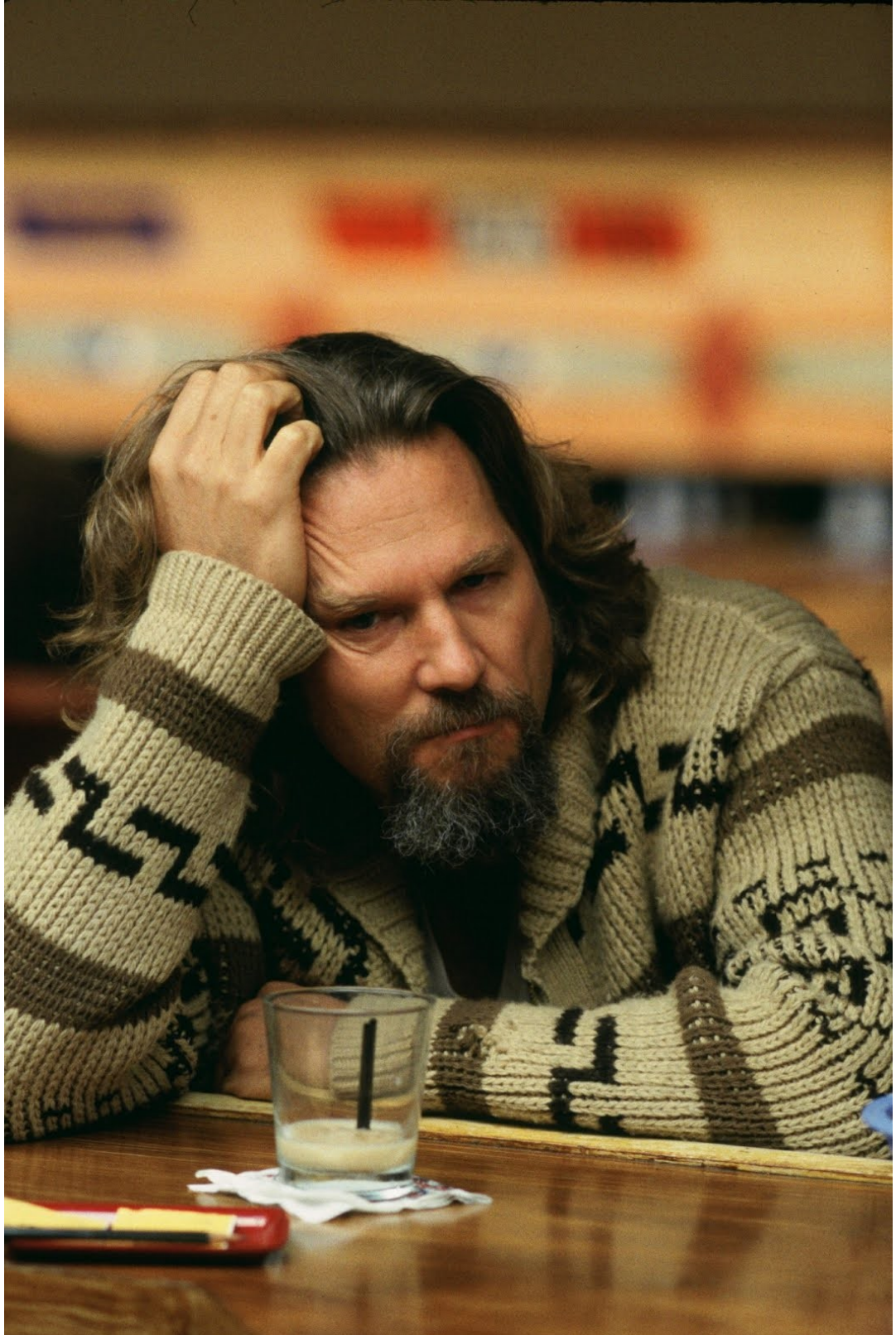
The INDUSTRIOUS PRENTICE Lord-Mayor of London.

9. William Hogarth: *Průmysl a lenost* XII., rytina, 1747

10. Pieter Bruegel st.: *Lenost*, rytina, 1558

11. The Dude, Jeff Bridges ve filmu Big Lebowski, 1998

12. Siesta v Řecku

1 Úvod

1.1 Zdůvodnění aktuálnosti tématu a nastínění problému

Ač máme oči, uši, ruce i nohy stejně rostlé jako obyvatelé civilizací dávno minulých, prožíváme jejich užívání prizmatem postindustriální civilizace, tedy jinak než dříve. To nás staví do diametrálně jiné sociokulturní reality, což by samo o sobě nebylo problémem, kdyby ovšem některé mechanismy vymizely a na jejich místo nastoupily nové. Jenže to se někde nestalo a nevhodné či chybějící mechanismy skličují moderního člověka, a tak Friedrich Nietzsche prohlašuje, že jsme zabili Boha a ničím ho nenahradili, nebo Norbert Elias dokládá esenciální nedostatky naší společnosti svými názory na umírání (Elias, 1998). Podobně jako člověk západní civilizace není připraven na úmrtí blízkého člověka, na umírání a na vyrovnání se se ztrátou, neumíme se chovat v době, kdy nevykonáváme „užitečnou“ činnost.

Pole našeho zkoumání nejdříve vysvětlíme následujícími předpoklady dotýkající se pocitu bezprizornosti při neaktivitě a jejím významu pro chod společnosti. Jsou totiž důležitými motivačními aspekty celé této práce, vychází z jednoduchých pohnutek při procesu pozorování a žití určité sociokulturní reality.

- Stejně jako se stydíme za slabost při ztrátě blízkého, je nepřipustné dlouho setrvávat v nečinnosti
- Připadáme si nepatřičně kvůli sobě samým a promrhanému momentu
- Nebo pocítujeme bezprizornost a stydíme se za svou nečinnost jen navenek, abychom splnili očekávání společnosti
- Společnost tak naléhá na jedince a ten pocítuje pocity neužitečnosti
- Výsledkem mohou být nepřiměřená očekávání a jejich beznadějné plnění
- Důsledkem toho mohou být psychické poruchy, které zde však nejsou předmětem
- Podle některých antropologických teorií přicházejí odpovídající reakce na převažující tendence v kultuře v zájmu zachování. Zdá se, že společnost začíná pomalu reagovat na neúprosný tlak práce. Viz níže...

1.2 Současný stav problematiky a její literatury

Takřka každý den jsme vystavováni názorům z populárních i akademických zdrojů, které popisují naši zrychlenou realitu a tvrdí, že by všem jistě prospěla změna, ale v naší žité realitě jsme spíše svědky ztěžování pracovních podmínek, jako například rušení tradiční siesty v zemích s velmi horkým klimatem. Tyto ekonomicko-restriktivní tendence nezůstávají bez adekvátní odpovědi odborníků, kteří se pokouší doslova *zpomalit*. Německá profesorka Miriam Meckelová se pokusila ve své knize *Štěstí z nedostupnosti* popsat největší luxus, který si může průměrný zaměstnanec ale i člen představenstva nebo ředitel dovolit: být offline neboli nedosažitelný (Meckel, 2007). Její kniha se stala úspěšnou a překládanou, její autorka se však prý několik měsíců po vydání knihy zhroutila přepracováním. Dalším, taktéž německý autor zabývající se tématem, je Ulrich Schnabel a jeho kniha *Odpočinek. O štěstí nicnedělání* (Schnabel, 2010), kde popisuje, kterak jsme zapomněli, jak vystoupit ze stále rychlejšího každodenního života, což dle výzkumů prospívá naší kreativitě, výkonnosti i nápaditosti a v neposlední řadě i funguje jako zdroj energie.

Schnabelův postoj můžeme srovnat i s velkým popularizátorem *lenosti* Carlem Honore, který svým bestsellerem *Slow* (Honore, 2004) prorazil v roce 2004. Přiznává v něm pomalosti jasnou a důležitou roli, což se může jevit jako pošetilost nejvyššího stupně, když uvážíme, co se v současnosti v naší společnosti děje. Nicméně Honore nemůže nevidět alespoň dílčí návraty k podstatě věcí samotných, i když je nutné zdůraznit jistý rozdíl od normálního (respektive spíše zrychleného) tempa. Jinak řečeno, co je dnes normální, je oproti stavu jen nepatrně minulému značně zrychlené, a tak musíme zpomalit a nazvat toto zpomalení výhodou (je to spíše návrat k hodnotám osobního času a změny kvality života). Toho jsou důsledkem trendy jako organické potraviny (pomineme-li tendenci některých jablek tvrdit nám, že jejich konzumováním zabráníme hladomoru v Africe, jak s oblibou často uvádí Slavoj Žižek), farmářské trhy nebo návrat subjektu v umění, což v důsledku není nic nového, jen rozpomínání se na základní principy.

Neurologové Debra A. Gusnard and Marcus E. Raichle ve studii *Searching for a baseline: functional imaging and the resting brain* (Raichle, 2001) zjistili, že určité části mozku začínají pracovat ve chvíli, kdy na nic konkrétního nemyslíme. Ačkoli máme pocit, že nevykonáváme žádnou práci a zahálíme, náš mozek provádí určité mentální operace. Pokud je jejich výzkum správný, mohl by to být průkazný důvod, nebo alespoň jeho část, proč zažíváme zkušenost *ráno moudřejší večera*, Isaacovi Newtonovi došel princip gravitace ve chvíli, když odpočíval pod stromem, Archimedes objevil

hydrostatický zákon při koupeli a detektivové v seriálech odhalí zločince při té nejméně významné konverzaci.

I přes výše zmíněné publikace, naše společnost oficiálně zatracuje zahálku hlavně na obecné úrovni, ale zároveň zasahující do konkrétních případů produkuje nejráději fanatiky čínorodosti, kteří by měli vykonávat práci pro práci a stát se tak vzorem ostatním neefektivním lenochům. Ale proč potom musíme být vlastně odměňováni? Kdyby v našem charakteru bylo milovat práci, nepracovali bychom potom zadarmo?

Kapitolou samo sobě jsou potom amatérské články popularizující pavědecké výsledky týkající se například dlouhověkosti. V roce 2008 na serveru Idnes.cz vychází článek *Klíčem k dlouhému životu je nicnedělání* (Samuelová, 2008). Dva roky na to vzniká článek s protichůdným stanoviskem *Lenost je nemoc, míní někteří lékaři* (Idnes.cz, 2010). Leností v podobě nicnedělání se věnuje článek uveřejněný tamtéž v roce 2011. Uvádím ještě další článek o další podobě lenosti, tentokrát prokrastinace v roce 2010 vyšel pod titulkem *Nejste líní, trpíte prokrastinací* (xman.idnes.cz, 2010).

Tento výčet ukazuje jisté zmatení, které doprovází používání termínu lenost, zahálka, nečinnost či prokrastinace. V beletrii podklady pro čistou definici lenosti předkládá postava Oblomova a jeho pasivní a zbytečná existence. Neznamená to však, že by nebyl schopen veškeré aktivity, jen pro ni musí mít patřičnou motivaci.

V odborné literatuře se leností zabývají spíše psychologové například ve smyslu banalizujícím diagnózu dítěte slovy „kdyby jen nebyl líný, tak by z něj mohl být výtečný student!“, kde se může jednat ve skutečnosti o složitý problém input-output¹ (Levine, 2003). Kniha *Lenosti...budiž pozdravena* (Maier, 2005) zase nabádá k pasivitě ve velkých korporátních společnostech, kde jedinec a jeho existence ve firmě je nahraditelná a vystačí si s předstíráním činnosti. Jakékoli aktivity nad rámec vaší kompetence nemůže zaběhnutý systém nikdy pochopit a náležitě ocenit.

Pokusím se nahradit mělké pohledy na problematiku hlubším a někdy i smělým pozorováním a spojováním souvislostí. Propojením závěrů z různých společenských věd může vzniknout sice na první pohled nesourodá mozaika, s patřičným odstupem však snad vystoupí jakýsi plodný rámec, který nebude samoučelný.

1.3 Stanovení cíle a hypotéz, struktura práce

¹ Jedná se o případy jedinců, kteří reagují na vstupní podněty (input) jinou reakcí (output), než většina populace. Projevuje se to například při kognitivních procesech

V této práci zpracuji téma lenost a její podoby v současné i historické sociokulturní realitě. Lenost je dle mého zavádějící společenský ideální model, který je velmi lehce zpochybnitelný a který není ve své čisté podobě součástí skutečné lidské podstaty jak z biologického, tak kulturního hlediska. Jak se shodují odborníci, člověk je tvor čínorodý, ale když je přistižen při nicnedělání, omílá se lenost, kde si křesťané berou na pomoc démona, spisovatelé anomální typy osobností a korporáty zaměstnance měsíce.

Kulturologická syntéza lenosti započne historickou rešerší, kde zkusím poodhalit význam a smysl lenosti, povětšinou na pozadí popisu postoje k práci v dané společnosti a době. I když zpočátku se bude zdát, že práce drží a bude následovat chronologickou posloupnost, přes antiku a středověk se přeneseme přes důležitou zmínku na počátku novověku do století devatenáctého, do počátku dělnických hnutí, masové výroby a naznačíme přechod společnosti práce v informační společnost, která má tendenci sebe sama nazývat společností volného času. Jedním z cílů této práce je podat povšechnou definici lenosti za pomoci odborné literatury i klasické beletrie. Pochopitelně to je úkol velice nejasně rozsáhlého rozměru, čím více kategorizujeme, tím se dostáváme do pastí svého jazyka. Postupně dojdeme k několika možným závěrům i definicím, které mimo jiné lenost za určitých podmínek odmítají.

Po celkové analýze bych měla být schopná odpovědět na položenou otázku, zda je lenost skutečně hříchem, jak čteme v Bibli, nebo je to kulturní konstrukt, který je hoden přehodnocení kulturního významu, nebo je to dokonce motor lidské inovativnosti?

1.4 Hypotéza

Hypotéza této studie má dvě části. Zaprvé si stanoví za úkol dokázat, že lenost je logickým důsledkem práce. Vše nasvědčuje tomu, že máme své tělo poslouchat, když nám naznačuje, že chce být *líné*! Pracujeme, abychom byli následně líní. Nepracujeme pro práci samu, ale pro výsledek a odměnu, čímž by měl být i náš *líný moment*, který vše kompenzuje.

Za druhé bude cílem ukázat lenost jako motor i prostor kultury, to znamená, že polemizovat nejen s biblickým pojetím lenosti jako hříchu, ale i se současným kultem práce.

2 Kulturně historická rešerše

2.1 Antika a starověk

Problematiku zahálky nemůžeme sledovat odděleně od jejího dobrého dvojčete - totiž práce. Prací se zde rozumí fyzická činnost, kterou jedinec vykonává v rámci společnosti každodenně za účelem zajištění obživy nebo samotného přežití či udržení nebo změnu společenského statusu.

Pro účely této práce započneme pátráním v civilizaci antického Řecka jako pilíře současné evropské kultury. Ambicí zde i v následujících kapitolách však není podat ucelený a přesný výklad obrazu zahálky a práce v tomto období (což je úkol nade vše pochybnosti nespílitelný vzhledem k dostupným pramenům zvláště v tomto historickém období), ale spíše podat několik důkazů o tom, že postoj k práci a zahálce se značně lišil dokonce v civilizaci, která je považována za jednu z kolébek naší kultury. Přitom si musíme být vědomi i odlišného diskurzu; Řekové zanechali záznamy o činnostech hodných svobodného občana, což v sobě zahrnuje vedle války a politiky hlavně fakt, že řecký člověk klasického období byl především rolníkem.

Skrze rozličné prameny a interpretace máme možnost nahlédnout do života řeckého člověka v té nejvyšší formě lidského uspořádání, tedy *obce*. Jak Platon, tak Aristoteles se stavěli odtahitě k výrobě statků, přesněji zaujímali velmi skeptické stanovisko ke skloubení fyzické práce a intelektuální činnosti. „Manuální práce, produkce, čpěla nečistotou a byla vhodná jen pro nejnižší třídu lidí či ještě lépe otroků. Ideál se skvěl v intelektuální a duchovní kontemplaci. V zahledění se sama do sebe, kde tkví odpověď, klíč k pravdě, to znamená i k dobrému, šťastnému životu” (Sedláček, 2009, p.84). Dále Platon v Ústavě práci ve svém ideálním státu nechává sféře třetího a nejnižšího pracujícího lidu práci jakožto „odpudivé zaměstnání ducha tělesnem”(Sedláček, 2009, p.85).

Na to jasně navazuje Aristoteles. Aby člověk mohl být občanem, bylo často nutné vlastnit půdu, tu pak obdělával sám, nechal si ji obdělávat nebo případně obdělával ještě jinou půdu. Ve většině řeckých měst bylo tedy

záhodno vlastnit půdu a být tak občanem. Práce na své půdě a řemesla nebyla však ceněna, jak píše Claude Mossé: Xenofon v Oikokomiku Sokratovými ústy říká:

„Obory, jimž se říká řemeslné (*banausikoi*) nemají dobrou pověst a právem mají také ve městech malou vážnost. Škodí totiž tělu dělníků i dozorců, neboť je nutí sedět a žít ve stínu, při některých musí dokonce trávit celý den při ohni. Když je tělo vysláblé, i duše ztratí hodně ze své energie. Při těchto zaměstnáních nemají lidé vůbec čas věnovat se přátelům a veřejnému životu, takže pak platí za špatné přátele a za špatné obránce vlasti. Proto v některých městech, zejména v těch, která mají válečnickou pověst, není ani žádnému svobodnému občanu dovoleno řemeslo provozovat” (Mossé, 2005, p. 31).

Vyjádření myšlenky, že práce sama o sobě může škodit člověku práci vykonávajícímu, představuje motiv, který se bude s obměnami opakovat v rámci tohoto textu. Hodnotu práce jako takové ukazuje mimo jiné například skutečnost, že architekt dostával jen o málo vyšší mzdu než jeho dělníci, jak dále uvádí Mossé, „práce nebyla považována za činnost měřitelnou o sobě, která vytváří statky, ale za „službu”, a není náhodou, že stejný termín, „*misthos*”, označoval mzdu jak za veřejnou práci, včetně vojenské služby, tak za výrobní činnost, a že výše těchto odlišných *misthoi* byly takřka stejné, pohybovaly se od jednotky k trojnásobku”(Mossé, 2005, p. 32). Zde se opovrhovalo jak *banausími* řemeslníky, tak i těmi, kdo je řídili. Tak například Aristoteles v ideální obci řemeslníkovi nepřiznává status občana. Aristofanes v jedné ze svých komedií uvádí případ ženy, která prodává stužky a parfémy, protože k tomu byla přinucena neutěšenou situací v době války. I přesto je její činnost považována za nehodnou svobodné občanky. Kdo *pouze* pracoval, jako třeba heiloti ve Spartě, nemohl mít obvykle plně status občana.

Řeční autoři považovali práci za otrockou, protože byla vynucena potřebami těla, jedinec k ní byl donucen většinou okolnostmi a nacházel se mnohdy na hranici přežití a otázka pak zněla pracovat a žít nebo nepracovat a zemřít. Podle Homéra však práce byla naopak úctyhodná soběstačnost, která znamenala určitou nezávislost. Tak můžeme číst, že homérští hrdinové si uměli poradit manuálně a spravit si oděv a podobně.

Jasně ideově spřízněný text s Xenofontovým je text z knihy *Sírachovec* (Sir 38,24-34), součásti Starého zákona, která byla sepsána židovským

vzdělancem na přelomu 3. a 2. st. př. n. l, a její obsah potvrzuje vliv helénské kultury:

„Moudrost písaře *roste* ve volné chvíli klidu, a kdo je ušetřen starostí, může se věnovat moudrosti. Jak se může věnovat moudrosti ten, kdo drží pluh, a kdo se pyšní bodcem na dobytek? Popohání stádo, je zaměstnán prací pro ně a vypráví o mladých býčcích. Má plnou hlavu toho, jak vést brázdy, a nespí kvůli krmení jalovic. Tak je to s každým řemeslníkem a mistrem, který pracuje v noci jako ve dne. Ti, kdo vyrývají pečetní prsteny, trpělivě tvoří rozmanité ozdoby. *Celým* srdcem se snaží, aby obraz byl jako živý, a nespí dlouho do noci, aby dílo dokončili.

Podobně kovář, jenž stojí u kovadliny a vyzná se v práci s kovem. Oheň a dým mu vysušují tělo, potýká se s žárem výhně, zvuk kladiva ho ohlušuje, očima při tom *sleduje* přesnost tvaru, *celým* srdcem se snaží, aby dokončil dílo, a nejde spát, dokud je nedokončil a neozdobil. Stejně tak hrnčíř, který sedí u své práce a nohama roztáčí *hrnčířský* kruh. Je přeplněn starostmi o své dílo, záleží mu totiž *na tom*, aby jeho výrobků byl dostatek. Svými rukama dává hlíně tvar, nohama zdolává její tuhost, *celým* srdcem se snaží, aby dokončil polevu, a nejde spát proto, aby vyčistil pec. Ti všichni se spolehli na své ruce a každý si ve svém řemesle moudře počíná. Bez nich není možné vybudovat město, nejsou *tam* jako cizinci, nemusejí být *stále* na cestách. Avšak do rady lidu nejsou voleni, ve shromáždění nezaujímají přední místo, nezasedají v soudcovském křesle, v Zákoně a právu se nevyznají. Nevykazují ani vzdělání ani *znalosti* práva a v podobenstvích nejsou zběhlí, ale *přesto* jsou oporou stvoření *v tomto* věku, *i když* se jejich modlitba týká *jen* díla dne.“

Hebrejci však nepovažovali manuální práci za vyloženě negativní aspekt života. Pozemská činnost, která jim přinášela bohatství, neznamenalata ztracení, ale značila spíše šikovnost a pracovitost a tím Židé neopovrhují, i když se i v textu přiznává, že práce manuální nestojí výše na žebříčku hodnot a povinností než duchovní činnosti. Vystává otázka, kde došlo ke změně tohoto postoje, odkdy je práce vyzdvihována téměř fanatickými mechanismy do posvátných výšin?

2.2 Středověk

2.2.1 Bídný obraz člověka ve středověku

Evropská kultura středověku byla prodchnuta a určována křesťanským náboženstvím od své rané až do pozdní fáze. Společenský řád musel být souladem nebeského a pozemského a například biskup Adalbéron z Laonu kolem roku tisíc podotýká: neuspořádal snad Bůh, stvořivší člověka k obrazu svému, podobné hierarchie v nebi i zemi (Duby, 2007, p. 47)? Jednou ze zásadních konstant křesťanského světa bylo rozdělení do tří stavů, z nichž nás zajímá hlavně třetí stav rolníků-nevolníků, kteří byli nepostradatelní pro zajištění existence svobodných. „Tento nešťastný rod má jen cenu své vlastní práce. Kdo by mohl na prstech jedné ruky spočítat jejich utrpení, jejich dlouhé cesty, jejich tvrdou dřinu? Penězi, oděvem a potravou nevolníci zásobují celý svět (...). V tomto trojím spojení nemá nikdo menší význam, a tak zákon vítězí a svět se raduje z míru” (Laon, 1010-1023). Pracujícími tedy nemělo být opovrhováno, naopak je to nepostradatelná součást společnosti a navíc práce je jako hmotná a viditelná činnost dána shora duchovním a neviditelným aspektem.

Obraz člověka se v raném středověku pohyboval někde mezi pozitivním obrazem člověka Boží bytosti a mezi jeho protipólem-věčným hříšníkem. V knize *Genesis* čteme, že člověk byl k lopotné dřině odsouzen Bohem, s čímž se váže celkový pesimistický obraz existence člověka především v raném středověku (do 10. století) a pak až do století dvanáctého. Koncepti fatální práce-dřiny lze doložit i další částí knihy *Sírachovec*: „Každému člověku je určena tvrdá lopota. Těžké jho *leží* na Adamových synech ode dne, kdy vycházejí z lůna své matky, až do dne, kdy se navracejí do *lůna* matky všech” *Sírachovec* (40,1). Práci jako prokletí a trest máme danou, ale funguje jako potenciální prostředek vykoupení a spásy, takže už kvůli sobě samému by člověk měl mít zájem na tom, aby celý život pracoval a následoval tak Písmo svaté.

Je na místě pohlédnout na práci z hlediska sémantického, kde zjistíme, že ve středověké latině *labor* označuje skutečně námahu, sloveso *laborare*, *ars* znamená řemeslo a *opus* znamená dílo, odtud *operari*, stvořit dílo. Podobně bychom mohli pokračovat k ostatním středověkým jazykům, vlastně až do současnosti. Některé výrazy se tedy vžily pro práci na poli (výraz *labourer* ve středověké francouzštině), některé pro práci řemeslníků (*l'artisanat* pro řemeslo ve středověké francouzštině). Překvapivě silný původ má

francouzské slovo *travailler*, pracovat, etymologicky spřízněno s latinským *tripaliare*, což doslova znamená mučit s pomocí trojnožky (*trepalium*). Původní význam *travailler* byl tedy ve staré francouzštině *působit utrpení*². Vznik těchto pojmenování jistě v sobě zahrnuje vliv Písma a celé křesťanské tradice.

Zhruba od dvanáctého století začíná pesimistický obraz slabého a prostopášného částečně ustupovat ve prospěch tvůrčí práce a optimismu. Společnost se přitom stále dělí do tří stavů-duchovenstvo, válečníci a rolníci. Rolníková dřina na polích jeho feudála byla jeho základní starostí a podmínkou k přežití. Jeho situace byla značně neutěšená a jeho existence, nacházející se dle dobových pramenů někde mezi zvířetem a člověkem, opovrhována i přes původní uznání. Rozvoj měst pak podnítil nevraživost až nenávist mezi vznikající skupinou měšťanů a přetrvávajícími rolníky, jejichž produkce potravin byla předpokladem života měšťanů.

Pro toto období evropských dějin je tedy typická představa sociální hierarchie, kdy je každému předurčena životní role a práce je trpěna, aby člověk došel vykoupení na onom světě. S rozvojem měst ve středověku přichází téma hodnoty práce řemeslníků, rozvoj bohatství kupců a chudoby malých výrobců. Postavení řemeslníků, jako nepostradatelné části městského obyvatelstva se vyvíjí. V úvahách teologů nalézáme argumenty k ospravedlnění každého povolání, včetně manuální práce, které přispívá společnému blahu. Ačkoli však řemeslníci již nejsou považováni za bezectné, i tak bohatí a intelektuálové pohrdají těmi, kdo si vydělávají prací rukou, Rutebeuf píše „Neživím se prací rukou” (Rossiaud, 2003, p. 148). Kdesi v Itálii se dozvídáme o dobové definici lidu jako té části obyvatelstva, která žije z nákupu a prodeje, nikoli té která manuálně pracuje.

Roste podle mého i kontrast práce a zahálky; stále strukturovanější městské prostředí poskytuje prostor pro problémy na venkově neznámé: morální dilemata, otázky zisku, lichvy, příživnictví. Tak se dozvídáme z dobových pramenů, že kardinál Robert z Coursonu navrhuje, aby z vlády města byli vyloučeni zahaleči, a Dante zase vyhrazuje nejpotupnější místo na onom světě těm netečným, kteří žili, aniž by si vysloužili pohanu nebo chválu a Paolo da Certaldo dodává: „Je lépe jednat zbytečně, než zbytečně zahálet” (da Certaldo, 2005, p. 158).

² Dodnes se ve francouzštině zachoval výraz *salle de travail* pro porodní sál, jistě ve smyslu sál porodních bolestí a utrpení.

2.2.2 Intelektuální vs. manuální práce vs. žebrota a kontemplativní vs. aktivní život

Vlivem regrese započaté pádem říše římské nemohla evropská civilizace kontinuálně navázat na své antické kořeny. Většina obyvatelstva byla negramotná a až do zakládání prvních univerzit se vyšší vzdělanost udržovala v limitovaném okruhu klášterů a kapitul. S rozvojem měst rostl nárok na diferenciaci obyvatelstva spojený i s náročnějšími funkcemi v hierarchii středověké populace. Zvýšení a změnu systému vzdělávání, do té doby zaměřený na praktické dovednosti v rámci řemesel, slibovaly první univerzity a otevřel se prostor pro nový druh práce. Jedinci, kterým se dostalo vyšší/nejvyšší formy vzdělání, měli tendenci vyjadřovat se k hodnotám a rozdílům fyzické a intelektuální práce. Bylo by zajímavé srovnat vyjádření člověka vykonávajícího manuální práci, tudíž patrně negramotného, o člověku intelektuálního ražení.

Spíše se však logicky setkáme se svědectvím a texty vzdělců. Například Hugo od Svatého Viktora uvádí ve dvanáctém století ve svých spisech tkalcovství a některá další řemesla jako architekturu za čtvrtou část filosofie, protože v ní člověk může najít úlevu ve svém pozemském utrpení. Jeden z největších teologů své doby, Tomáš Akvinský, vyjadřuje protiklad mezi prací intelektuální a manuální: V rámci dominikánského řádu je pro něj intelektuální prací „učit a kázat“. Dále píše: „Ti, kdož si najdou z čeho žít, aniž by se museli uchýlit k práci manuální, nejsou povinni pracovat rukama, jinak by se lidé bohatí, a to jak kněží, tak osoby světské, kteří rukama nepracují, nacházeli ve stavu zatracení, což je nesmysl.“ Tomáš navíc poznamenává: „Někdy je lepší pracovat rukama, jindy zase ne. Pokud práce manuální nevzdaluje od nějakého díla užitečnějšího, pak je lépe pracovat rukama“ (Brocchieriová, 2003, p. 167). Čili pracovat znamená pro Tomáše ne nutně vykonávání fyzicky náročné práce. Intelektuální práce je pro něj stejně důležitá a kdo má mentální potenciál na to stát se vzdělcem, měl by to podle něj učinit.

Tomáš uznává tedy i hodnotu práci rukou, což pro něj není primárně zkažená existence. Pracovat v „potu tváře“ je pro něj uskutečňováním přirozeného zákona (dobra). Lidská práce pro něj tvoří součást přirozené lidské tvořivosti, která byla člověku vtisknuta v momentě stvoření do podoby obrazu Božího (Sedláček, 2009). Argumenty pro to předkládá až ze zahrady Eden, když uvádí, že už tehdy člověk pracoval, tudíž je práce přirozenou součástí života a určitou formou radosti. Tomáš Akvinský tak překonává

člověkem, který má vůli k seberealizaci a činnosti, obraz člověka lopotného, malého, hříšného, pracujícího za trest. Podobně najdeme zmínku v Řeholi sv. Benedikta: „Kde místní poměry nebo chudoba vyžadují, aby se bratři postarali o sklizeň plodin sami, ať se nermoutí. Vždyť právě tehdy jsou skutečnými mnichy, když žijí z práce svých rukou jako naši Otcové a apoštolové“ (Benedikt, 1998).

Zpětně by s Tomášem nemohl souhlasit Platón, který, jak jsme výše zmínili, neuznává kontemplaci a aktivní život zároveň; nevěří, že je to možné. I přes odlišné diskurzy si zde můžeme dovolit toto srovnání s tak historicky vzdálenou myšlenkou, protože zde mluvíme o pozemském životě a samozřejmě antická tradice jako kořen evropské kultury je zajímavá tak diametrálně odlišným postojem k (manuální) práci.

Na vývoj morálky a práce poukazuje Petrarka, když vidí obyvatelstvo zkažené morálkou měst a ztrácí město jako zkažený Babylon „Opustíme město s tím, že se tam nikdy nevrátíme (...) přenechejme město kupcům a advokátům, dohazovačům, lichvářům anotářům, lékařům a voňavkářům, řezníkům (...) Ti nepatří k nám“ (Brocchieriová, 2003, p. 179). Můžeme se domnívat, že zde ukazuje na negativní dopad práce samotné, v kontextu městského prostředí, když některé přivedla k bohatství a další nechala v nekončící bídě. Nicméně jak zbohatlíci, tak ti živořící jsou stejným dílem zkažení a úpadek mravů je nevyhnutelný na pozadí vrcholně středověké společnosti.

Stejně jako se setkáváme s protikladnými postoji k manuální a intelektuální práci, najdeme odkazy na další problematickou dichotomii práce a žebroty, a to taktéž již v Bibli, kde se dozvídáme, že práce je povinností člověka a Bible rozhodně nevolá k životu bez práce. Ovšem výroky jako „kdo nechce pracovat, ať nejí“, jako by byly někdy v rozporu s křesťanským milosrdenstvím, ostatně početné žebravé mnišské řády měly za to, že bída a skromnost je práci nadřazená. Otázkou je, zda prací můžeme rozumět právě duchovní činnost, kterou vykonávali mniši buď navenek a pro druhé jako kazatelství, nebo askeze jako dovnitř obrácený kontemplativní životní program. Na tomto místě také nutkavě vyvstává Ježíšovo podobenství o lilii, Matouš (6,28):

Proč si děláte starosti o svoje oblečení? Pozorujte polní lilie, jak rostou: nelopotí se, nepředou – a říkám vám: Ani Šalomoun v celé své nádheře nebyl tak oblečen jako jedna z nich! Jestliže tedy Bůh tak obléká polní travu, která dnes je, a zítra se hodí do pece, čím spíše vás, malověrní!

Nedělejte si proto starosti a neříkejte: Co budeme jíst? Nebo: Co budeme pít? Nebo: Do čeho se oblečeme? Po tom všem se shánějí pohané. Váš nebeský Otec přece ví, že to všechno potřebujete. Nejprve tedy hledejte Boží království a jeho spravedlnost, a to všechno vám bude přidáno. Nedělejte si proto starosti o zítřek, vždyť zítřek bude mít své vlastní starosti. Každý den má dost svého trápení.

K tomuto podobenství se vrátíme v kapitole 3.2, zde jej uvádíme kvůli jeho kontemplativnímu rázu. Duchovní práce zde nevede k žebrotě, není pohanské nepracovat, naopak. Lidé se nemusí vůbec strachovat o svou existenci. To se však v dalších stoletích mělo změnit a situace poněkud obrátila.

2.2.3 Hospodaření s časem

Ruku v ruce s vývojem městské civilizace šly potřeby porozumět nově vzniklému společenskému systému. Orientovat se v něm v souladu s Biblí pomáhali kazatelé jako Berthold z Řezna, který podal dobovou společnost ne již jako konstantu tří stavů, ale s rostoucí rozmanitostí podal společenské vrstvy jako analogii nižších a vyšších kůrů, které odvodil od nebeské hierarchie devíti andělských kůrů. Vyšší kůry, kde se nalézají tři kategorie³, jsou nadřazené šesti⁴ zbylým. Pro nás je zde zajímavé, že další hierarchické vymezení v rámci nižších šesti kůrů nezmiňuje, klade však důraz na to, aby každý zastával dobře své řemeslo, neboť „čas jsme dostali na práci, nesmíme jej planě promrhat. Za čas, který uplyne bez užitku, musíme nést odpovědnost. „Času je třeba využít pro zajištění vlastní spásy, nikoliv věčných muk na onom světě“ (Gurevič, 2003, p. 219) zní v jeho úvahách ze století třináctého. Nestaví se tedy odmítavě například ani k vrstvě kupců, která podle něj ve správné podobě zajišťovala chod města. Tyto pokrokové názory Bertholda z Března mohly dobře sloužit i ve století následujícím, kde se udál symbolický okamžik rázného nakročení k novověkým strukturám.

Počátkem století čtrnáctého se stalo něco, co muselo umocnit vědomí smrtelnosti a odpovědnosti za vykonané činy. Vynález mechanických hodin a

³ Tři vyšší stavy: 1. duchovenstvo s papežem, 2. mniši a 3. světské soudy zahrnující krále a veškeré panstvo

⁴ Šest podřízených stavů: kůr 4. výrobci oblečení a obuvi, 5. řemeslníci používající kovové nástroje (klenotníci, kováři, tesaři, kameníci), 6. kupci, 7. prodáváci jídla a nápojů, 8. rolníci, 9. lékaři. Je zde i desátý kůr odsouzený ke zkáze, ke kterému náleží herci a kejklíři

jeho instalování na věže městských radnic a kostelů v Paříži v roce 1300, v Miláně 1309, 1314 v Cannes, 1325 ve Florencii, od roku 1326 v Londýně, 1344 v Padově, 1354 ve Štrasburku a Janově, 1356 v Boloni, 1359 v Sieně a 1362 ve Ferrare znamenalo přechod času do služeb měšťanstvu, jeho měřitelnost, obchodovatelnost, sekularizaci (Goff, 2003). Každý člověk ve městě se učil nakládat s časem tak, aby dosáhl žádaného soudu při zodpovídání se před Bohem na onom světě, že se ho Bůh zeptá, kolik promarnil ne měsíců, ale dnů a dokonce hodin a okamžiků. Lidé se začali subjektivizovaný čas přivlastňovat, ať už se jednalo o obchodníky, tak učence, básníky či umělce, kteří využívají svého času, aby mohli nabýt vědění, a aby se stávali tím, čím dříve být nemohli.

2.3 Shrnutí kapitoly 2

Měli jsme možnost nahlédnout řecké, hebrejské a křesťanské přístupy k lenosti a práci, žebrotě a bohatství, duchovní a manuální práci. Tyto tři kultury a civilizace jsou vzájemně prodchnuty a jejich nesčetné společné aspekty dávají tušit, kterak se zhruba ovlivňovaly a vycházely jedna z druhé. To sice nebylo naším tématem, ale při tomto sledování vyplynuly některé procesy pro téma lenosti zcela zásadní.

Manuální práce ve smyslu řemesel je pro Platona i Sokrata něčím, co může reálně stát v cestě za vyšším poznáním. Platon proto rozlišuje čas po práci, kde má člověk odpočívat a vykonávat náboženské obřady. Aristoteles pojímá volný čas spíše jako čas ke kontemplaci. Co mohlo být realitou řecké polis, se ve středověku poněkud vytratilo a člověk byl k těžké lopotě předurčen jako věčný hříšník. S rozvojem měst a nahromaděných zkušeností byl však středověký člověk v Evropě svědkem napjatého vztahu mezi teocentrickým pojetím světa a zrodem středověkého měšťanstva. Člověku již nemohly být nadále vytýkány jeho přízemní snahy a zájmy a na život se přestávalo nahlížet jako na utrpení, kterého se člověk zbaví až na onom světě. Zrovna tak práce nemusí nutně stát v cestě duchovnímu vývoji, jak naznačili Platon a Aristoteles.

Až ve století patnáctém se artikuluje práce jako taková a s ní i problém zahálky a pojem volného času. Práci člověk realizuje své žití a za nabyté bohatství, které mu mimo jiné dovoluje trávit čas podle svého, se nemusí stydět před Hospodinem. Vlastně zde můžeme sledovat jistou paralelu s Hebrejci a Starým zákonem. Jejich víra nebyla tak abstraktní jako pozdější křesťanství, odehrávala se na zemi a podporovala světské snahy starých

Hebrejců. K tomuto tedy došlo i v křesťanství s vývojem měšťanstva, kdy dosavadní monastické ideály mohly být sice jakousi inspirací, ale nakonec musely být transformovány v použitelnější vzory.

Jak se ustavovala nová etika práce, objevily se i kritiky zahálky, jež měla více prostoru na přežití právě ve městech s porovnáním s venkovem. Lenost se začala objevovat jako závažná společenská neřest, dostala se i na seznam sedmi smrtelných hříchů a byl tak legitimizován její společenský postih. Avšak s rozvojem nárůstu vzdělanosti neušli kritice ani ti, kteří pracovali. Pracovali totiž rukama a často bez zapojení intelektuálních zkušeností a to začalo být nahlíženo shora z pozice vzdělanějších a bohatších.

Nakonec si připomeňme, že pozdní středověký křesťanský svět už nemohl být dále nahlížen jako neměnný hierarchický systém o dvou⁵ nebo třech stavech. Například bohatí měšťané začali v renesanci materiálně i společensky konkurovat šlechtě. V pozdním středověku pak měla společnost nakročeno k něčemu, co mělo dát počátek novověkému kapitalismu a pojetí a smyslu práce a zahálky v moderním slova smyslu. Co všechno na tuto oblast mělo vliv, tomu je věnována následná překlenující kapitola.

⁵ Gelasius I. a jeho učení o dvou stavech ve společnosti: klér (autorita) a laikové (moc)

3 Přejchod k novověké společnosti

V následující kapitole se pokusím o vysvětlení, proč tato studie není vystavěna přísně chronologicky, ale zacházejíc s pojmy lenost a práce se odrazí ve vrcholném středověku a přistane až ve století devatenáctém, přestože vývoj společnosti nebyl v této účelně vytvořené proluce nijak nezajímavý.

Jak píše Jacques Le Goff, jeden z největších odborníků na středověký život, práce se ve významu, ve kterém ji vnímáme dnes, začala utvářet někdy ve století patnáctém. Do té doby můžeme hovořit o zmíněné dichotomii práce jako dřiny z trestu a práce jako tvořivá činnost. V tomto období lidských dějin však nastal svým způsobem obrat k novověkému uspořádání společnosti a to hlavně nárůstem a vývojem života ve městě a následnou diferenciací společenských struktur. Pro potřeby pochopení společnosti nadále nestačilo učení o stavu těch, kdo se modlí, bojují a pracují a lidé se již nemohli spolehnout na smír daný jejich vzájemnou symbiózou. Pokračujme tedy výčtem dalších jevů ve společnosti, které zaznamenaly dynamický posun směrem od středověkých struktur k počátkům moderních přístupů, filosofii a institucí, a zároveň se dotýkají tématu lenivosti a pracovitosti.

3.1 Morálka bohatství a žebroty

Rostoucí počet kupců a zvětšování jejich majetků v průběhu třináctého století a následného vlivu na společnost mělo za následek nové interpretace křesťanských zásad⁶. Kněží nemohli nečinně přehlížet takovému hromadění majetku a museli ho nějak reflektovat a ukotvit v rámci systému víry. Bylo jasné, že některá podobenství již nemohou fungovat, nebo potřebují nové výklady. Příklad podobenství o dvou košilích⁷, který nenacházel respekt již za zmíněného třináctého století, je jedním z nich. Podstatou lásky k bližnímu nemohlo být podělení se o polovinu majetku s tím, který nic nemá. Člověk je již brán jako individuum, které svou pílí a šikovností může dosáhnout v příštích staletích mnohé a za svým bohatstvím si stojí, je si vědom, že na něj má právo. Musela tedy nastoupit, nějak se vytvořit, nová etika práce a vlastnění statků, která nahradila dosavadní mnišské ideály.

⁶ 2.2.3 Berthold z Řezna

⁷ Lukáš (3:11)

Je možné na tomto místě pochybovat o souvislosti vzniku žebravých řádů v třináctém století? František z Assisi je příkladem mnicha, který se v době, kdy lidé začali očividně bohatnout, vzdal svého rodinného bohatství a jako svědomí dobové společnosti hlásal askezi, chudobu a lásku k bližním. Neodráží takové tendence stav tehdejší společnosti? I jeho misijní činnost odpovídá potřebám vyjít z klášterů mezi jedince a zlidštit mnišské ideály, které by reflektovaly aktuální situaci. Jak ostatně píše Georges Duby, křesťanství již nebylo *záležitostí kněží*, ale *náboženství mas* (Duby, 2007).

V dalších stoletích se dál rozvíjely myšlenky křesťanského uchopení lidských tužeb a přání, které byly dříve považovány za přízemní a nepřijatelné až hříšné. Dostáváme se konkrétně k posunu tolerování hromadění nejen výše zmíněného bohatství, ale i žebroty a zahálky a to už v souvislosti s odmítnutím se podělit o druhou košili (Lukáš: 3,11) s tím, kdo nemá žádnou. Není to už povinnost jedince, člověk si za svou bídu může sám. Jan Amos Komenský o několik století později píše ve své kritické ilustraci společnosti, *Listové do nebe*, že bohatí mají za to, že chudí si za svojí bídu mohou sami a dává nakonec spíše za pravdu bohatým i proto, že byl silně proti zahálčivému životu. Poměrně originální je reakce na list chudých, kteří si stěžují na svůj bídný osud. „Skrze žrádla, hodování, hry a zahálky” (Sedláček, 2009, p. 132) nesou chudí za svůj status odpovědnost, míní Komenský. Původní biblický fatalismus zde už není tak silný a je překonán domněnkou, že chudí by vůbec nemuseli být chudí, kdyby se chovali dobře. Stále však nemusí žít svůj život v bídě, pokud přiloží ruku k dílu a nezahálají. Zároveň vybízí bohaté, aby se chovali k chudým laskavě. Nevznikl tu jakýsi kompromis a nakročení k moderně smýšlející společnosti? Nejen, že totální fatalismus je pryč a jedinec si sám zachází se svým světem, ale je přípustná odměna již za života (není nemorální) a celé usilování za života na zemi se sekularizuje do té míry, že tato odměna může mít podobu velkého majetku a za to člověk nebude po smrti negativně souzen, pokud se choval slušně a k majetku došel poctivě, svou prací, umem a intelektem.

3.2 Podobenství o liliích

Jak je uvedeno v textu výše, lidé se již nemuseli řídit podobenstvím o dvou košilích, zároveň *zastaralo* podobenství, které se taktéž vztahuje ke zmíněné tendenci hromadit majetek. V podobenství o liliích Ježíš vyzývá lidi, aby se nestarali příliš, že o ně bude postaráno, stručně řečeno. „Nemějte starost o svůj život ani o své tělo - co budete jíst a pít a co si oblečete. Není snad život

víc než jídlo a tělo víc než oblečení?" (Mt: 6,28). V odlišné sociokulturní realitě vrcholného a pozdního středověku může působit absurdně představa, že by toto podobenství mohli příslušníci nejen městského obyvatelstva brát v potaz jinak, než spirituálně. Je však zajímavou exkurzí do světa, kde práce nemusí být primární snahou člověka, a zároveň se neutváří ona nechvalně známá vlastnost-zahálka či lenost. Příslušná spirituální práce je zde přednější. Dále je psáno: „A proč si děláte starosti s oblečením? Pomyslete na polní lilie, jak rostou. Nepracují ani nepředou, ale říkám vám, že ani Šalomoun ve vší své slávě nebyl oblečen jako jedna z nich." Je tento inspirativní postoj ukázkou čistoty víry prvních křesťanů? Nebo prostě součást základního pilíře náboženské filosofie, nejen té křesťanské? Čistý idealismus tohoto podobenství pokračuje velmi lákavými řádky: „Nemějte tedy starosti. Neříkejte: ‚Co budeme jíst? Co budeme pít? Co si oblečeme? Všechny ty věci vyhledávají pohané, ale váš nebeský Otec ví, že to všechno potřebujete. Hledejte nejprve Boží království a jeho spravedlnost, a toto vše vám bude přidáno. Nemějte starost o zítřek; zítřek bude mít své vlastní starosti. Den má dost svého trápení" (Mt: 6,28).

Až zenové vyznění tohoto krásného podobenství působí velmi harmonicky a samozřejmě nadpozemsky. Doslova je mohli brát ve své době tak mniši, což odpovídá jejich činnosti a způsobu života, který nemohl vést nebo nebyl schopný vykonávat každý. Cítíme zde však ideovou sílu a inspiraci, která uchopit svět a život sám. Pro nás je tu důležité přímé spojení praktického a duchovního života, který mohl (a ostatně proč by nemohl i dnes) fungovat jako jeden vyladěný organismus. Něco velmi zdravého z této filozofie však postupně příslušníci západní Evropy zapomněli a od vývoje středověkých měst hodnota práce jakožto viditelné aktivity s výsledky roste na úkor kontemplace.⁸ A bez kontemplace se těžko nalézá v životě náš souvztažný rámec, který by dal smysl a nějaký přesah našemu snažení.

3.3 Kvaltování toliko...

Středověk dozněl, ale baroko v sobě neslo jeho dědictví i v otázce vztahu jedince k práci. Jestliže se ve středověku naplno rozjela posedlost výrobní činností a bohatstvím, v baroku, i v tomto myšlenkově zdánlivě jasném období lidských dějin zaměřeném na kultivaci katolicismu, vše pokračovalo.

⁸ Viz *baunasikoi* kap.2.1

Renesance navrátila antické hodnoty a obnovila vztah člověka k sobě samému, aby baroko odpovědělo vztahem k Bohu, ale tomu správnému, katolickému.

Velký učenec své doby a inspirátor dob následujících, Jan Amos Komenský, podal ve svém díle mimo jiného i brilantní líčení a kritiku tehdejší společnosti. V některých momentech se nám nabízí přímé srovnání se zmíněnými antickými texty, když píše v *Labyrintu světa a ráji srdce*: „Viděl sem tu zajisté, že kteří zacházeli s ohněm, byli jako mouřenínové osmahlí a očadlí, jimž břinkot kladiv vždycky v uších vzněl a půl sluchu zaměstnával, záře ohně vždycky se jim v očích blyštěla a kůže s připálením [tytýmž se poklávala](#)” (Komenský). Komenský v roli poutníka barvitě popisuje nejen, co vidí, ale zasazuje vše do hlubšího rámce otázky smyslu bytí. Pokládá zásadní otázky lidské existence, když komentuje všemožné „kvaltování” řemeslníků i obchodníků, když popisuje jejich ustavičný pohyb, který se točí a vyčerpává sám sebe. Komenský tedy sice práci vyzdvihuje a zahálku nesnáší, ale ne za každou cenu. Jako vzdělanec a zároveň tvůrce nových myšlenek a postupů si klade otázku, kam pouhé kvaltování odněkud nikam vlastně směřuje. „Proč děláte to, co děláte? Lze v tomto kvaltování nalézt uspokojení?” (Komenský). Problémem lidí, které na své pouti potkává, je to, že tvorbou hmotných statků se vyčerpávají materiálně s nadějí, že tak se stanou spokojenějšími a šťastnějšími. To se však neděje: obchodníci potřebují mnoho času a úsilí, aby se jim obchody rozběhly a i tak je šance jedna ku jedné, že se jim bude dařit. Dařilo-li se někomu řemeslo a začal být úspěšný, setkal se závistí a nevolí sousedů a souvisejícími překážkami a těžkostmi.

Vše potrhne a shrnuje citát „Zvláště pak, naposledy když sem viděl, že se tu jen tělem a tělu pracuje: ježto by člověk, přednější věc v sobě máje, duši, tu nejpřesněji [v práci zavoditi](#), té zisků nejpředněji hledati měl.”

Při čtení Komenského, řádek starých téměř čtyři sta let, snadno nabydeme dojmu, že Komenského společnost musela být alespoň tímto aspektem velmi podobná společnosti současné. Tak jako dnes, i tehdy lidé hledali štěstí skrze každodenní urputné vykonávání svého více či méně fyzicky namáhavého řemesla. Komenský tuto snahu však reflektuje jako ne úplně ideální, ale přinášející spíše utrpení, závist či bankrot.

3.4 Práce jako počínající fanatismus

Poutník se v Labyrintu ptá, za čím se jedinci ženou? Proč dělají to, co dělají? Bod, za kterým se podle Komenského lidé lopotí, nazývá *Arx Fortunae*, v Labyrintu zobrazen hradem, který se tyčí nad městem, jímž ho Všežvěd Všudybud a Mámení provázejí. Je to zrádný stav uspokojení, pomíjivé saturace, ke kterému se všichni upínají a mají ho za smysl života. Tento přelud má však povahu *fata morgany*, totiž jakmile jej dosáhneme, posune se jinam a cesta k němu stojí další úsilí. Lidé, stvoření jako nedokonalí jedinci, používají slepě práci jako prostředek, stává se však nakonec i zástupným cílem, když lidé postupně rezignují. Práci pro práci (myšleno vlastně jako práce pro tělo) Komenský, zde v osobě poutníka, odmítá a pouze on dojde cíle, protože nalézá útočiště ve svém srdci a Ježíši Kristu. Podle Komenského dalších listů můžeme snadno usuzovat, že měl velmi vyvážený vhled na tak zásadní otázky jako vztah práce k tělesnosti a duchu, čili současní autoři, kteří řeší problém motivace bohatstvím, morálku bohatství a zahálky nebo vyzdvihují ducha v našem materialisticky orientovaném světě.

Není jednoduché určit, v jakém období se práce jako taková začínala stávat posedlostí. Z toho, co je výše popsáno, můžeme usuzovat na období spojené se vznikem měst, alespoň pro to byly připraveny podmínky. Jak Le Goff uvádí, práce se sama o sobě artikulovala až někdy ve třináctém století, tedy období vrcholného středověku. Uvážíme-li, že v období Komenského společnost již zřejmě nějakou dobu *kvaltovala* oproti době předešlé, zbývá nám šestnácté, patnácté a čtrnácté století. Renesance by mohla být tedy hledanou úrodnou půdou práce pro práci. Nasvědčují tomu rysy renesance⁹, především antropocentrismus a individualismus, ale i stopy sekularizace. Podobné tendence, hlavně *Komenského kvaltování* se dá vysledovat v naší postmoderní době, která selhává ne úplně nepodobně, jako Komenského Labyrint, i když se jedná o dílo doby barokní, popisuje však společnost, která byla minimálně dědicem generací renesančních.

3.5 Mobilita vertikální a rentiérství jako cíl

Předchozí kapitola se pokusila datovat domněnku zrození práce jako obsese a nastínila problematiku *Arx Fortunae*. Bez následujících řádků by však byla zcela neúplná a jednostranná. Ve středověku se totiž započalo v městském

⁹ Autorka textu si je vědomá, že renesance je především směr umělecký, ale jako takový šel do jisté míry ruku v ruce s duchem doby

prostředí něco, co molo být v baroku již zcela zřejmé, aby se jevílo v naší době do očí bijící.

Vzkvétající průmysl dovoloval hromadit větší bohatství většímu počtu měšťanů. Měšťané nebyli tak odkázáni na podmínku svého stavu, ale mohli se posunout směrem vzhůru a vymanit se z nábožensko-sociálních determinant. S pohybem vzhůru společenským žebříčkem se jedinec mohl vymanit z manuální práce, která začala být nevhodná pro výše postavené. Do popředí se dostávají nahromaděné vědomosti a zkušenosti, kterými šikovný člověk raného novověku předznamenal nástup kapitalismu. Samuel Pepys je krásný příklad ambiciózního úředníka sedmnáctého století, který se svou pílí dostal na vysoké pozice královského námořnictva. Nechci tímto tvrdit, že takovými příklady se to v baroku jen hemžilo, jen chci poukázat na to, že to již bylo možné.

Samuel Pepys byl šikovný úředník, který strádal nabytými vědomostmi a uměl je využít při budování své kariéry. Díky tomu, že si vedl deník v letech 1660 až 1669, můžeme sledovat, jak se pohyboval sebevědomě za svým cílem a užíval si růst své kariéry. O jeho motivaci svědčí například tato věta z deníku, když píše, že chce „povznést své dobré jméno a úctu ve světě a získat peníze” (Villari, 2006). Věta je sice vytržená z textu, ale i tak je natolik silná, aby nám poskytla důkaz o možném společenském vývoji. V tomto případě je tatam snaha chovat se přednostně tak, aby člověk obstál před Bohem. Zde člověk věří v sebe a svou pílí, aby se mu dostalo jednak společenského uznání, ale i hmotné odměny v podobě velkého bohatství. Člověk se již nebojí Boha, soudit ho může totiž rovnou společnost, ve které žije. Původní *tam a tehdy (na onom světě)* se mění na *tady a teď*.

Zajímavá je skutečnost, že veškeré činnosti kariéristů jakoby vedly k nulové aktivitě jako jejich *Arx Fortunae* (odmyslíme-li si touhu po moci). Rentiérství, jako vysněný způsob života, je myšlenka lákavá, až hříšná, lehce vybízí k neaktivitě, pouze spotřebě. Přesto tato představa musela být vysněným cílem velkého počtu obyvatel už od středověku, vzpomeňme si na představu ráje jako místa, kde se člověk nemusí starat, nemusí nic dělat, všechno má, z pohledu pracujícího člověka je takový jedinec líný, protože nic *pořádného* nevytváří. S postupnou sekularizací společnosti se tento obraz pokoušelo uskutečnit mnoho lidí za života pozemského. Co by však mohlo být rentiérovou náplní života? Domnívám se, že se každý intelektuálně dostatečně vybavený člověk musí dostat k tomu, že rentiérství je sice takřka ideální styl života, je však nutné ho naplnit něčím vyšším, aby se nestal

vyprázdněným uspokojováním potřeb a touha po transcendentnu se tak přirozeně dostala do *praxe* na zemi.

3.6 Ikonografické potvrzení Pepysova případu

O téměř padesát let později po sepsání deníku Samuelem Pepysem, nacházíme paralelu v rytecké sérii *Industry and idleness*¹⁰. Autorem je věhlasný anglický rytec William Hogarth, který roku 1747 vytvořil sérii dvanácti rytin s mravoučným obsahem. Byla určená hlavně pro mladé učedníky, kteří procházejí vyučením v dílnách, respektive i cena této rytiny byla uzpůsobená k tomu, aby si ji mohli dovolit nejen ti nejzamožnější. Blíže se podíváme na první rytinu, která uvádí do děje a dá se z ní vyčíst, jak se bude příběh odehrávat, na rytinou desátou, protože tam se oba hrdinové podruhé a naposled setkávají a na rytinu poslední, jako na potvrzení *spravedlivého* řádu světa (Wourm, 1997).

Hned na první rytině se nám nabízí pohled do tkalcovské dílny a v ní dva hlavní protagonisté příběhu jako učedníci u tkalcovského stavu. Jeden je velmi aktivní, jmenuje se Francis Goodchild¹¹ a vidíme, že pracuje pilně, zatímco nad ním visí jakýsi list jeho vzoru-starosty města. Na podlaze má položenou příručku pro učedníky. Oproti tomu u druhého stavu sedí druhý hrdina a nejen že se nesoustředí na práci, ale pospává, příručku má potrhanou a mnoho dalších předmětů napovídá, jak se má k práci tento učedník, kterého William Hogarth nazval příznačně Tom Idle¹². Vidíme, podle žejdlíku, že holduje alkoholu a také kouří dýmku, kočka si hraje se člunkem jeho stavu a umocňuje unavenou atmosféru levé strany obrazu. Velice názorné a detailní vyobrazení dokresluje také jeho vzor, stránka z románu Daniela Defoe, kde postava Moll Flandersové představuje typ ženy, která se narodila ve vězení a v životě si prošla mnohým utrpením, krádežemi, za které se dostala do vězení, aby se nakonec šťastnou hrou osudu dožila štěstí a poctivého života asi kolem věku sedmdesát let. S Tomem to však tak dobře nevypadá. Když se na rytině číslo deset oba hrdinové setkávají, mají již za sebou několik let života. Pracovitý a cílevědomý Francis se dostal na post radního a na něm teď leží rozsudek nad Tomem, který má na sobě pouta a prosí o milost, jeho společník křivě přísahá na Bibli, na scéně dochází i k

¹⁰ Přeloženo snad jako Průmysl a lenost, průmysl je tu však použit ve smyslu řemesla

¹¹ Doslova František Dobré dítě, nebo František Pilný

¹² Tomáš Lenoch

úplatku. Nejsme tedy jen svědky odsouzení zločince, ale spatříme tu i kritiku na soud a tušíme, že Tom může být i z části obětí okolností a lidí, kterými se obklopoval. Transgrese se tu setkává s lehkým fatalismem a vše končí Tomovou exekucí na jedenáctém obraze a Francisovou jízdou městem jako novým starostou na dvanáctém obraze.

Chce se shrnout, že vše dopadlo, jak mělo, každý sklidil plody přiměřené svému konání a dostal se tam, kam mířil. Jak však bylo naznačeno u výjevu ze soudu, nemusí vše být zdaleka jednoznačné. William Hogarth vedl podobně společensky úspěšný život jako Francis Goodchild. Vypracoval se tak, že překonal svého mistra, dokázal se prodat a stal se věhlasným prodávajícím umělcem, dokonce snad zakladatelem žánru karikatura. Některé interpretace však tvrdí, že rytec sám sebe v této sérii zobrazil v postavě Tom Idle, čemuž odpovídají srovnání z jiných obrazů, kde rytec zobrazil sám sebe. Mohla to být umělcova cesta od doby učedníka, a kdyby nebyl tak pracovitý, v postavě Toma čteme, k čemu to mohlo vést. Morální poselství se tímto osobním rozměrem ještě umocňuje. Existují samozřejmě i další výklady, například že zobrazená tvář je totožná s Hogarthovým jako důsledek nevědomí. Tom Idle je přeci jenom ve srovnání s jeho protějškem Francisem v důsledku daleko svobodnější, podléhá pokušením života, ale zároveň žije naplno, impulsivně, je osvobozen od povinností svazujících člověka. I když skončí na popravišti a bude nehezky umírat a čeká na něj nejspíše peklo, něco si odžil na zemi, což byl vždy lákavý argument, zažít pozemskou slávu nebo slast. Kdyby to nebyl pro člověka silný argument, nepoužívali by ho tradičně pekelné postavy při pokoušení lidských duší.

Příběhy ambiciózního námořního úředníka Samuela Pepyse, postava pracovitého učedníka Francise Goodchilda a předního umělce Williama Hogartha se v mnohém sbíhají, pracovitostí se dostali téměř na hranice svých možností. Poslední zmiňovaný však přidal ironii a kritiku společnosti, pochybovačnost o totální pracovitosti i spravedlnosti, na což navážeme dále novověkou adorací i zneužitím práce a zatracením lenosti.

3.7 Shrnutí kapitoly 3

Co vše se tedy změnilo v myšlení a jednání členů evropské společnosti, která následovala po vrcholném a pozdním středověku v rozsahu našeho tématu?

V této kapitole nenásledoval dlouhý obsáhlý výčet nových novověkých situací. Následovali jsme linii, která započala již v předešlé kapitole a

předznamená i tu další. Tím, že ukážeme méně, nakonec vyjevíme možná více. Ve středověku, tomto tisíciletém období lidských dějin, jsme skončili mimo jiné u toho, že se pomalu práce začíná dostávat před kontemplující aktivity, které se dostávají téměř na roveň zahálky a žebrotě, která nebyla již vítanou formou askeze. Některá biblická podobenství (zmíněné podobenství o dvou košilích a liliích) jsou nadále nemyslitelná a aktualizace společenského řádu byla nezbytná. To vše se samozřejmě nestalo ze dne na den nebo z roku na rok. Vzájemnou komparaci dobových materiálů můžeme však alespoň zjistit konkrétní rozdílnosti. Jak přesně dlouho se k nim schylovalo, není tak důležité. Podstatné je rozeznat je. Následně můžeme pak tvrdit, že kupříkladu v době Jana Amose Komenského nemohlo být nadále mnoha lidem blízké zmíněné podobenství o liliích. Když pomineme dobovou situaci válek za reformaci, respektive za udržení katolicismu, i tak by v člověku tehdejší doby asi nemohlo být mnoho klidu a smyslu pro nemateriálno. Když Komenský v *Labyrintu* popisuje společnost, je už značně podobná té moderní a zahálka je jasně opovrhována a nepřiliš problematizována. Počátek organizace práce, zárodky průmyslu, kterým předcházelo například uspořádání ve středověké cechovní společnosti, byly zakotveny i právě v nových reformačních křesťanských systémech kalvinství a lutheránství. Kalvínská filosofie měla jasné sekulární přesahy a podle některých myslitelů, například Maxe Webera byl v důsledku kalvinismus svou charakteristickou pracovitostí, hospodárností a precizností kořenem pozdějšího kapitalismu. Zajímavá je Kalvínova antropologie, podle které je člověk nenapravitelně zničený a to dobré, co vykoná je projevem Boží milosti. Tím by se dalo vysvětlit, proč člověk v podstatě jakoukoli činnost dokáže sám od sebe uvést do takového stavu, že může být považována za morálně zkaženou, přehnanou. Zaslepenost prací, respektive honba za bohatstvím, se stala námětem mnoha kritických dobových textů stejně jako druhá stránka v podobě absolutní lenosti a nečinnosti.

Fanatismus práce a kvatlování máme spojený na jedné straně s negativními konotacemi. Na druhé straně vyšel z práce a postupných dílčích úspěchů a hromadění zkušeností, což se ve zmiňovaných kulturách cenilo vždy a původně nebylo neřestí. Navíc hromadění majetku bylo a zajisté stále je cestou vzhůru společenským žebříčkem. V době raného novověku, kdy už se společnost zdaleka nedělila na tři stavy, bylo už reálně možné vertikálně společensky pohybovat a dosáhnout mimo materiálního bohatství i společenské prestiže. Víc než kdy jindy se otevřely dveře možností pro větší skupinu obyvatelstva, i když se samozřejmě nedá mluvit o tom, že by lidé

novověku nějak hromadně a zázračně bohatli. Do takové míry negeneralizují, ale jak bylo ukázáno na případu Samuela Pepyse a Williama Hogartha, bylo to reálné. Pod zástěrkou církví, ovšem církví protestantských, se tak legitimizovala pracovitost, řád a hromadění majetku. Nakonec musíme podotknout, že cíl tohoto snažení se začíná poněkud rozměňovat, aby se zhmotnil v sekularizované rovině rentiérství jako zamýšleného výsledku individuálních snah člověka. I když je člověk podle některých názorů na podstatu člověka činný, kdo by ve skutečnosti jako rentiér skutečně pracoval nebo něco vytvářel? Jak velké procento by na to bylo připraveno nebo řekněme spíše morálně vyzrálo?

4 Lenost a člověk moderní a postmoderní

Ideové rozpory týkající se přístupu k trávení času jsou v postmaterialistické době komplikovanější než kdy předtím, navíc se naplno přidala problematika dichotomie práce duševní a manuální, což je podle Hannah Arendtové ryze moderní členění (Arendt, 2009). Ten, kdo vykonává práci manuální, nemůže očekávat tolik úcty a hmotného ocenění jako například ten, kdo jeho práci řídí, tedy vykonává práci duševní. To, že někdo zvládá svoje řemeslo v určité oblasti nebo vykonává i méně kvalifikovanou pozici, ztratilo v zemích prvního světa význam, protože ho může nahradit v podstatě kdokoli odkudkoliv a za menší náklady. Neviditelné transakce celosvětového rozměru jsou dnes to, co ve skutečnosti hýbe naší civilizací. Toto nemá být lamentování na stav dnešní společnosti, jen poznámka a údiv nad tím, že lenošení ve smyslu *vita contemplativa* si může dovolit stále menší počet lidí a ti, kdo mohou, to nečiní a produkují stále větší hromady prostředků, které chybí jinde. Ale to zde není naším předmětem.

Za účelem ideové úplnosti následuje stručný exkurs do teorie marxistického myšlení vzhledem k tématu však skrze kritiku Paula Lafargue. I v naší informační současnosti má tento zásadní filosofický směr a jeho pojetí práce mnoho zastánců a některé jeho názory se dostaly do po(d)vědomí i těm lidem, kteří by je zpětně nebyli schopni pojmenovat nebo identifikovat odkud pochází. Karel Marx, podle některých autorů, prostě jen radikálně formuloval to, co se rýsovalo celý novověk-totíž kult práce jako smysl lidské existence.

4.1 19. století jako potvrzení lásky k práci

Když v druhé polovině devatenáctého století Karl Marx začal psát svazky svého *Kapitálu*, poskytl svými rozsáhlými teoriemi téměř nevyčerpatelné pole kritikům snad všech ideových vyznání. Jeho radikální materialistické názory na periodizaci dějin nebo kritika kapitalistického pojetí práce provokovaly a provokují teoretiky dodnes. Hannah Arendtová ve svém díle *Vita activa* vyjádří myšlenku, že to sice byli Adam Smith a Karel Marx, kteří strukturu svých radikalizujících disputací založili na rozlišení práce produktivní a neproduktivní, podle Arendtové pouze však pojmenovali výstižně něco, k čemu směřovala moderní doba před nimi. Myšlenka, že za procesem vývoje

člověka a jeho dějin nestojí Bůh ale práce, byla samozřejmě šokující a nejen pro křesťanskou veřejnost. Navíc ten, kdo žádnou produktivní práci nevykonává, je podle Marxe příživník a mělo by jím být obecně pohrdáno. Dostalo se mu kritiky i z vlastních řad, a když jeho zeť Paul Lafargue napsal svůj vášnivý ironický pamflet *Právo na lenost*. Byl psán z pozice úcty k Marxově osobě a jeho názorům ale vydal se ještě dalším směrem a rozebral i údajnou prostodušnost a bláhovost dělnické třídy. Tak jako Marx kritizuje Lafargue pracovní podmínky kapitalistické společnosti devatenáctého století. Asi nikdy předtím v historii lidstva nepracovali svobodní občané za takových podmínek a po tak dlouhou pracovní dobu. Připomíná *banausikoi*, kterým byla práce přednostně nechávána a ctností bylo pěstovat ducha a nezabývat se fyzickou prací nad nezbytnou nutností. Na rozdíl od Marxe ironicky nahlíží na dělnictvo, které bláhově věří tomu, že když bude pracovat dvanáct hodin denně, domůže se nakonec blahobytu. Napomíná proletariát, který se nakazil dogmatem práce a naivně pracuje pro práci. Když se potom vykořisťované dělnictvo (vykořisťování v Marxově terminologii nepopírá) ohrazuje proti tomu, že někdo spotřebovává a využívá jím vyrobený nadbytek, neuvědomuje si zároveň, že tato nucená spotřeba neodmyslitelně patří k této realitě, protože někdo spotřebovávat musí a je to ten, kdo na to má. Zároveň chlebodárce i otrokář. Tato ironie podle Lafargue souvisí s vytvářením přebytku a průmyslové společnosti v souvislosti restrukturalizace z manuální na masovou strojní výrobu. Dělník se musel snažit vynaložit více práce, aby mohl konkurovat stroji. V této nerovnováze může znít velmi hloupě připomínat živořícím pracujícím španělské přísloví *odpočívat je zdravé* nebo uposlechnout nabádání Lessingova *lenošme ve všem, vyjma milování a pití, vyjma lenošení*. S průmyslovou revolucí přišel kult práce v takové síle, že lenošení, i jen ve smyslu zaslouženého odpočinku, se stalo exkluzivní záležitostí.

Po přečtení tohoto pamfletu můžeme pocítit, že tento charakter doby minulé přetrval částečně dodnes. Stále v některých oblastech světa platí, že ti, kdo sklízí obilí a sbírají hrozny, mají hlad (Lafargue, 1926). Minimálně jeden rozdíl však tu je. Domnívám se, že za předpokladu dostatečné informovanosti a flexibilitnosti má dnes reálnou šanci na lenost (ve srovnání s poměry devatenáctého století) daleko větší procento pracujícího obyvatelstva, alespoň co se západní společnosti týče. Někdo podobně smýšlející jako Paul Lafargue by mohl napsat znovu v naší době podobný pamflet téměř identického obsahu s tím, že by místo dělnictva užil výrazu

korporátní zaměstnanci a místo práce jako prostředek na zachování přežití by psal asi něco jako honba za materiálem jakožto společenskou prestiží.

4.2 Motivy lenosti, inovace ve století dvacátém

Při bližším zkoumání lenosti jako samostatné entity se musíme potýkat i s jejími dalšími jazykovými i významovými modifikacemi. Někdy se jedná o jiný výraz se stejným významem, někdy se poněkud liší. Každopádně to může být zajímavé cvičení z pohledu sémantiky i pragmatiky.

Leností se obecně rozumí nevůle k vykonávání činností. V této souvislosti máme na mysli spíše jakýsi ráz osobnosti, který je poznamenán spirituální a emocionální apatií. Slovo apatie je řeckého původu (*κηδεία*) a vyjadřuje původně nedbalost, neopatrnost, může být vykládáno i jako neschopnost dělat rozhodnutí. Acedia se stalo v latině ekvivalentem lenosti. Walter Benjamin pokládá apatii za klíčový rys barokních literárních figur, například Shakespearova Hamleta, kterého má za hrdinu, který je ovšem neschopný učinit rozhodnutí. Apatie (acedia) je podle něj zahálčivost srdce, která může zničit i tak velké muže, jako Hamleta.

Zahálka v názvu se do velké míry překrývá s leností, ale používá se spíše ve vztahu k vykonávání určité práce. Někdy se oba termíny zaměňují, ale lehký významový rozdíl ve smyslu vyhýbání se určité práci je také častý. Nečinnost je potom takřka totožná s leností, vyznačuje jistou dávkou ignorance.

Lenost, zahálka i nečinnost, ať už se významově překrývají jakkoli, je jim společná pasivita a z ní vycházející neproduktivita. Chtělo by se říci zdánlivá neproduktivita, protože například křesťanská filosofie dala lenosti vzniknout jejího démona, který se stal v některých výkladech strůjcem technologického pokroku.

4.2.1 Belphegor, démon lenosti i inovace

Podle křesťanské tradice je lenost jedním ze sedmi *hlavních hříchů*. Spolu s pýchou, lakomstvím, závistí, hněvem, smilstvem a nestřídmostí byla lenost zahrnuta do hříšného výčtu původně asi Řehořem I. Velikým v 6. století. Objevují se však i názory, že jde o seznam vytvořený už dříve ve století čtvrtém. Nicméně *hlavní* zde znamená, že pocházejí z hlavy a jsou pak

příčinou špatných činů. Jednotlivé hříchy se staly námětem alegorických ztvárnění ve výtvarném umění a vznikla působivá díla, která měla názorně vyložit, jak se vyhýbat pokušení a nedostat se tak do pekla.

V šestnáctém století německý biskup Peter Binsfeld přidal ke každému hříchu démona, kteří pokouší člověka jednotlivými slabostmi. Lenosti přiřadil Belphegora (Binsfeld, 1589), původně starověkého boha Moabů, národu žijícím v 5. st. před Kristem v horách na území dnešního Jordánu. Dochovalo se několik variant jeho jména, ale většinou je spojuje hora Pero nebo Phegor, které vládl. Odtud Baal-phegor, Beel-phegor, Beel-peor apod. Vládl plodnosti a sexuální moci a býval uctíván i v podobě falu. Kabalistický výklad Belphegora řadí do skupiny archdémonů. Tak jako jejich nebeské protějšky archandělé vedou sbory, archdémoni vedou oddíly. Až křesťanská tradice přisoudila Belphegorovi odpovědnost za zanedbávání povinností, netečnost, apatii. Měl se údajně dostat z pekla, aby zakusil jako člověk sexuální život. Zděšený se však vrátil zpět do pekla. Belphegor má podle dalších výkladů schopnost proměnit se v krásnou mladou ženu (bývá někdy zobrazován jako nahá žena) a svádět muže. Když je člověk úspěšný a démonu se zalíbí, má šanci, že ho odmění bohatstvím a udělí mu schopnost kreativity a dělat nové objevy. Tento démon bývá většinou zobrazován jako odporné stvoření s dlouhými drápy, někdy sedící na židli a držící se za ocas.

Jedním z ústředních bodů polemiky o lenosti by mohla být její ambivalence, kterou potvrzují vlastnosti a zobrazení Belphegora. Nalézáme zde spojitost s naší hypotézou, že lenost je jednak matkou hříchu jako apatie jednak cestou k inovaci. Belphegor je sice zobrazován jednak jako krásná žena ale i jako ohavný starý démon budící odpor, neznamená to však, že pozitivní zobrazení Belphegora je spojeno s jeho pozitivními aktivitami. Navíc výklad Belphegora, jako démona objevů a kreativity, nacházíme v kabalistických výkladech. Ty se však s pozdějším křesťanským výkladem doplňují a dávají tušit, že by to mohly být dvě strany jedné mince. Motiv, kdy je člověk pokoušen bohatstvím a věděním, potažmo následnou mocí, se vine lidskými dějinami a mytologiemi od nepaměti. Od Joba, Ježíše, přes Fausta k historické osobnosti hráče blues Roberta Johnsona¹³.

Na první pohled není spojení s leností jasné, ale vrátíme-li se ke zmínce v kapitole 1.2 o Archimedovi ve vaně a Isaacu Newtonovi pod stromem,

¹³ Robert Johnson (1911-1938) byl legendární bluesový kytarista z mississipské delty, který údajně za svůj talent prodal duši ďáblu. Není nezajímavé, že zemřel právě ve věku 27 let, kdy zemřelo několik dalších nejvlivnějších bluesových a rockových hudebníků jako Janis Joplin, Jimi Hendrix, Brian Jones, Jim Morrison, Kurt Cobain. Výraz Klub 27 se vžil právě pro označení této významné skupiny hudebníků, kteří zemřeli ve věku 27 let.

začnou se jednotlivé předpoklady podporovat. Za určitých podmínek se zdá, samozřejmě mezi ně patří předchozí sbírání informací, zkušeností a dovedností, že poklidný až líný moment je v určitou chvíli rozhodující, což tu a tam potvrdí výsledky výzkumů v oblasti neurologie a psychologie. V určité fázi již urputné myšlenkové namáhání nikam nevede a řečeno velmi jednoduše, až po nějaké době uležení může něco nového vzniknout.

Dále nepadla zmínka o motivu lenosti jako přímého důvodu k vynalézavosti. Mnoho nápadů na změnu technologie muselo vzejít nejen z požadavku zvýšení efektivity, ale i z přirozené tendence ulehčit si práci na poli nebo v řemeslné dílně nebo na bitevním poli. S efektivitou souvisela ekonomická stránka určitého pracovního procesu a s leností stránka energetická. Ideálem by bylo, kdyby například po nalezení nového způsobu orby, které bylo efektivnější a energeticky méně náročné, měl jedinec více času na sebe, rodinu, na duchovní život. Dějiny však byly a jsou svědkem toho, že člověk se ve svém času *navíc* snaží vytěžit ze situace víc a stává se obětí svých zkušeností a zlepšení. Křesťanský výklad by na tomto místě mohl nabídnout právě výskyt nějaké formy špatného ducha, diskurz této práce by konkrétně nabídl Belphegora, který nenechá člověka odpočívat a žene ho dál za hříšnou vidinou bohatství a s ní údajně svázaný pocit štěstí. Archetypální případ doktora Fausta je toho v některých případech důkazem, protože nabízí mezi jinými i známý výklad lidské touhy po uznání, štěstí a bohatství skrze vědění, ale v jedné z verzí tohoto příběhu by jeho duše Mefistofelovi nepropadla, pokus by Faustus za života ovlivněný ďáblými dary nepoznal v životě pocit opravdového štěstí. A v některých verzích si Faustus svou duši skutečně zachoval.

4.3 Lenost a tma aneb buď jsou líní všichni, nebo nikdo

V dobách, kdy křesťanská víra byla na výsluní, nikdo snad nepochyboval, že lenost je určitá forma satanského v nás, se kterou svádíme každodenní boj ve snaze dojít posmrtné odměny za úspěšný boj s touto bestií. Co když však lenost jako taková neexistuje a pojem lenost se zažil jako zjednodušující *ideální* vzor něčeho, čeho se máme vyvarovat?

S přihlédnutím k příměru, že lidé si dokázali zhmotnit něco tak nehmotného a ve své podstatě neskutečného jako je *tma* (*temnota*), bude snad vše *jasnější*. Tma, jak si většina z nás uvědomí nebo je informována na základním stupni školy, je ve skutečnosti nepřítomnost světla. Proto nemůžeme uvažovat tmu jako nezávislou entitu, i když z pohledu

strukturalismu se naše myšlení konstituuje v binární kontrasty, aby náš rozum a potažmo naše kultura mohla nějakým způsobem porozumět rámci přírody a vymezit si tak příslušné místo. Na tomto místě nám strukturalistické hledisko může osvětlit, proč vznikla taková pojmenování jako *tma* a potažmo *lenost*.

Přirozenou vlastností člověka je podle strukturalismu Claude-Lévi Strausse (Lévi-Strauss, 2006) myšlení v binární kontrastech-de facto je tedy vytváříme myšlením, což neznamená, že takové binární dvojice existují v reálném světě. Je to spíše konstrukt a také pomůcka, jak jsem uvedla. Ve skutečnosti totiž spolu jednotlivé rysy souvisejí a jsou obsaženy jeden ve druhém. Na tomto místě se odvážím tvrdit, že je zde určitá možnost, že lenost nemůžeme považovat za samostatnou entitu z podobného důvodu jako tmu. Na lenost se totiž můžeme podívat jako na nedostatek něčeho druhého obdobně jako na tmu jako nedostatek světla.

Otázkou tedy je, kde máme hledat opak lenosti. Pokud uvažujeme lenost jako komplex nevůle a zároveň nevykonávání práce, je tedy jejím opakem práce jakožto efektivní vykonávání aktivity? Člověk je od přírody tvor činorodý, na tom se shodne velký počet odborníků a laiků, zdá se. Za předpokladu, že člověk je aktivní, nemůže tedy být údajná lenost, kterou vnímáme navenek, spíše nedostatek motivace k vytváření materiálních či mentálních statků?

Výše zmíněné domněnky mohou být však nazírány i jako pohled zmanipulovaný matematizací světa. Aby se tato studie nestala bezduchou a za každou cenu originální, musíme uvažovat tuto možnost a nesklouznout do jednostranné reality přírodních věd. Podle Jana Patočky se člověk ocitá ve dvojím světě, v jednom myslí a v jednom žije. Člověk o světě přemýšlí, uchopuje ho, nějak si ho vykládá a takto vzniklá spontánní představa světa může být, a ona také mnohdy je, v rozporu s tradicí moderní přírodovědy. Jak jednou člověk zakusí svět matematických zákonitostí, nemůže už pro něj být představa světa stejná jako před touto zkušeností přírodních věd. Zároveň však člověk stále žije ve svém subjektivním světě. Co to pro naše téma zde znamená?

Při pohledu na lenost z jedné strany můžeme pomyslit, že ji nalézáme jako doplnění jakési viditelné (zřetelné) produktivity (práce), to jest vlastně existuje v rámci subjektivního hlediska člověka, který se snaží porozumět světu. Z objektivního hlediska však lenost existovat nemůže z podobného důvodu, jako nemůže existovat tma. Nějaké nepatrné množství světla je vždy přítomno stejně jako činnost, kdy při bližším pohledu zjistíme, že člověk

nějakou aktivitu vykonává nepřetržitě nejen při lenošení, ale dokonce i ve spánku na úrovni mozkové aktivity či po smrti, kdy tělo podléhá rozkladným procesům nebo například z kulturního hlediska jeho odkaz přežívá a je stimulujícím podnětem pro druhé a jejich činností. Zde už zacházíme do značných absurdit, jsou zde však uvedeny jako příklady objektivních chápání ovlivněné vědou a matematizací.

Moderní vědu dnes nemůžeme ignorovat a vrátit se k předmatematizovanému iracionálnímu světu například středověkému také nelze. Najít však východisko společné přirozenému a matematizaci je záležitost nesnadná a dosud nevyřešená.

4.4 Luxus být líný

Představme si případ úspěšného zaměstnance, pravděpodobně pracující v západní či severní Evropě, v Severní Americe, či jihozápadní Asii. Jeho zaměstnavatelem je rozsáhlá korporace nebo se zaměstnává sám v rámci rychle rostoucí firmy. I když je to tvrzení na výsost diskutabilní, takový jedinec může být a je vzorem v očích ostatních, svou činnost po všech stránkách a perspektivou do budoucna (za předpokladu, že umí čelit krizím a zbytečně neriskuje) jak v kariérním postupu, tak v získávání prestiže hromaděním hmotného majetku. Takový jedinec má den předem dobře naplánovaný hodinu po hodině, včetně obědů a večeří často pracovního charakteru, proto bychom těžko hledali okamžik v jeho režimu, který bychom mohli nazvat lenošením. Naopak se na této úrovni setkáme s termíny jako přepracování, vyhoření a workoholismus, což však zde není naším cílem.

Výše jsme jmenovali několik důsledků úspěšné a mnohdy záviděníhodné podoby pracovitosti v naší postmoderní době. Pokud se však vrátíme na začátek a na příčiny celého pracovního procesu, vystoupí nám motivace lehce kontroverzní až kacírská vzhledem k původní křesťanské tradici. Zaprvé jedinec dokáže dnes daleko přesáhnout svůj počáteční bod v společenské hierarchii tím, že se soustředí na práci jako na prostředek k pohybu vertikálnímu. Zatímco v biblických textech nacházíme člověka s fatalistickým břemenem přiděleným Bohem, který musí nést a snést po celý život (a nejedná se zdaleka jen jednoznačně o negativní zkušenost), v současné době má jedinec prakticky neomezené možnosti a jakýmkoli způsobem se může dostat až na vrchní pozice téměř kdekoli.

Zadruhé se práce stává cílem sama o sobě, což je zajímavé vzhledem k tomu, že byla původně jakýmsi způsobem, kterak správně strávit pozemský čas. Pokud pracujeme pro práci, může nás to zavést do každodenní banality, která nebyla původním záměrem celého procesu. Navíc se s touto praxí mnohdy ztrácí kázeň neaktivity, která byla dříve zachovávána k úctě sedmého dne v týdnu, kdy Bůh po stvoření světa odpočíval. Nehledě na to, že toto opatření má náboženský význam oddělení profánního a posvátného, můžeme tušit i smysl praktického charakteru ve smyslu odpočinku a socializace. V našem sekularizovaném světě však postoj zanedbávání institucionalizovaného odpočinku není výjimkou a odpočinek si pomyslně šetříme napotom. V neposlední řadě musíme podotknout zvláštní skutečnost, totiž že není mnoho lidí pracujících pro práci, kteří by neočekávali odměnu. Je smyslem práce tedy hmotná odměna? Nestydí se mnoho lidí veřejně uznat, že pracují pro peníze a pro to, aby mohli trávit čas, jak chtějí?

Nakonec a zatřetí pro nás nejdůležitější bod, nepracujeme pro to, abychom si udělali takový ekonomický náskok do budoucna svých životů, abychom mohli být líní tam kdesi v pozemských rájích na tropických ostrovech? A nemůže to být jen důsledek nedostatku víry, když si hledíme zajistit iluzi ráje již za našich životů? Je pro nás představa ráje představa štěstí, po kterém celý život toužíme? Musíme si však zároveň uvědomit, že myšlenka ráje (nebe) bez práce by neměla být vytouženou představou, znamenalo by to, že nám byla do vínku práce dána opravdu za trest. Ne, biblická představa posmrtné odměny nestojí na pilířích *zasloužené* zahálky. Stvořitel je pracovitý a lidské pokolení má vrozenou pracovitost.

Co se to ale skrývá ve vysněném horizontu „mít se dobře již a nemuset tolik pracovat?“ Paradoxně je tedy práce vyzdvihována, abychom ji pak mohli hypoteticky zrušit ve vzdálené budoucnosti a užívat odpracovaných chvil *de facto* leností (ve srovnání s předchozím stavem užívat *zasloužené* lenosti.) Dle mého názoru je to příznačné pro proces sekularizace a pocit zadostiučinění neaktivitou tedy je přáním většiny.

4.5 Lenost jako diagnóza

Připustíme-li, že se v jednadvacátém století orientujeme na výkon, kterým se zabezpečujeme materiálně do budoucnosti, může tento předpoklad vysvětlit řadu nesrovnalostí a jedinci si tím mohou oddychnout a uleví se jim. Jak velké procento obyvatel prvního světa žije s tím, že je upřímně spokojeno s každým

dnem, který proběhne v poklidu a harmonii? Místo toho dochází k bezmyšlenkovité činnosti a podle Blaise Pascala se tak lidé vyhýbají pohledu do svého nitra. Nutno podotknout, že toto není jev specificky nový, už Sokratés na tržišti pobuřoval lidi, když se jich ptal, proč dělají to, co dělají a oni nedokázali odpovědět a Komenský se ptá na význam a cíl neustálé kvaltování dostává se mu odpovědi v podobě Arx Fortunae, tento vnější cíl je nakonec zdrojem neštěstí a zkázy jedince. Pascal výstižně vyslovil myšlenku, že *„Všechno neštěstí lidí má stejný původ a to, že nedovedou pokojně setrvat v jedné místnosti.“* K veškeré činnorodosti se tedy uchylují jen proto, *„aby jim zabránila přemýšlet o sobě“* (Bauman, 2010, p. 46). Neustálým pohybem si dle Pascala racionalizujeme a oddalujeme problematizování naší podstaty žití našeho světa a Zygmunt Bauman dodává „vzhledem k tomu, že když běžíte, není velká pravděpodobnost, že budete přemýšlet, prostě běžte dál-a nesnesitelně obtížný úkol podívat se na sebe zblízka tak můžete udržet v dostatečné vzdálenosti (...). Většina tratí, jak je známo, mají podobu uzavřených okruhů: jsou kruhové či eliptické, nikdy nevedou nikam; jsou určené jen na běhání do kolečka“ (Bauman, 2010, p. 46). Zároveň třeba ale netvrdí, že by zastavení a pohled do našeho nitra byl zaručeně příjemný bezproblémový existenční zážitek, takže pouhé zastavení není řešením bez následného úsilí.

Naše kultura dala vzniknout novým sociokulturním prvkům a situacím a některé z nich se již podařilo lokalizovat a pojmenovat. Oddalujeme existenciální i běžné věci nejen tím, že bezduše pracujeme, ale také na jejich úkor vykonáváme řadu jiných dílčích věcí, které nemají v tu chvíli legitimní časovou prioritu. Zvláště u vysokoškolských studentů dochází k častým projevům prokrastinace, což se projevuje jako zvýšená liknavost k vykonávání školních povinností, zvláště co se týká samostatné práce například v podobě psaní studií nebo referátů. Dochází k takovým absurditám, že student si v rámci svého časového rozvržení přípravy najde místo na vykonávání nedůležitých činností, mnohdy takových, které by za normálních situací odsouval stejně jako činnost do škol za času prokrastinace. Dřívější studentská lenost a pohodlnost se pod tímto termínem jako blesk šíří studentstvem a studenti zjišťují, že nejsou líní, ale prokrastinují. Mají pak například prostor pro hledání receptů na zmírnění prokrastinace, tím víc jí však vykonávají, protože jich je řada. Větší či menší míra prokrastinace je známa snad všem jedincům, co když však naše kultura dala vzniknout tomuto pojmu právě teď, až když je to skutečnost aktuální až alarmující a je reakcí na stav naší společnosti? Vidím prokrastinaci jako

výsledek procesu v naší kultuře, který z části odpovídá tomu, že ve skutečnosti nevíme, proč některé činnosti vůbec vykonáváme. Raději vykonáváme cokoli, jen abychom nevysílali signály lenosti a lehkovážnosti. Při důkladném porovnání však vykonávání zástupných činností není o nic menší *zlo*, než kdybychom nevykonávali žádnou činnost. *Aktivně* lenošit je asi tak snadné jako rozmělnit svoji pozornost na jak reálné, tak virtuální podněty.

Prokrastinace je stejně jako například workoholismus odpovědí na bezcílné vykonávání činností a zároveň nedostatek kontemplativního rozměru našeho věku. Můžeme se setkat s tendencemi tuto situaci zmírnit, ale až příliš často bychom při tomto bádání narazili opačný extrém například v podobě různých modifikací hnutí podobných hnutí *new age* nebo dalších filosofií, které jsou většinou těžko slučitelné s každodenní realitou.

Amatérská diagnóza lenosti se pojí také s postojem k učení se novým věcem, když se často slycháváme slovní spojení „kdyby jen nebyl líný“. Tímto lamentem se často smete skrytá podstata věci a jakási nemoc jménem lenost ovládne situaci. I tento postoj je snadno napadnutelný, ať už z hlediska možné nedostatečné motivace, nebo lékařsky doložitelnou poruchou vnímání. Doktor Levine napsal celou knihu, kde popisuje jednotlivé případy dětí, které si prošly obdobím, kdy měly problémy ve škole a byly považovány za líné a nepřízpůsobivé. Když se však dostaly ke zmíněnému psychologovi, zjistily se jisté mozkové dysfunkce a bylo tak zjištěno, že to nebylo ani nedostatkem motivace ani leností dětí, ale že bylo potřeba zcela jiných přístupů a děti pak reagovaly výrazně lépe na vstupní informace a požadované operace. Takže ani zde si leností nemůžeme být jistí, i když v této souvislosti lenost omílá mnoho lidí.

4.6 Lenost jako životní názor

Oproti předchozí kapitole budeme sledovat v této něco, co by se dalo označit jako lenost dobrovolná někdy až s atributem určitého druhu vzdoru na jedné straně a ignorancí a rezignací na straně druhé. Městské prostředí, jak jsme zmínili v souvislosti s vývojem ve středověku, poskytlo z důvodu hromadění majetku prostor pro volný čas pracujících lidí, ale i pro neproduktivní členy společenských, kteří mohli přežívat z přebytků jiných, což se týká hlavně lidí na společensky nejméně hodnocených pozicích typu žebrák. Město je však i prostředím, kde se mohou uchytit tací, kteří jsou sice navenek neproduktivní,

ale na samém okraji nejsou, nebo se pohybují na vysoké společenské úrovni, ale odmítají se zapojit do procesů nebo toho nejsou schopni. V populární kultuře se tu a tam objeví hrdina, který je právě z jednoho z těchto kruhů, není to tedy klasický heroický představitel, něčím si však získá srdce mas a stane se jejich částečným inspirátorem.

4.6.1 The Dude vs. Oblomov

Mám zde na mysli dva velikány populární produkce, svého času oblíbený román I.A.Gončarova Oblomov a postavu z americké filmové produkce Big Lebowski.

Román Oblomov byl napsán roku 1859 jako satira na tamější aristokratickou společnost v Rusku a stal se velmi oblíbeným a obohatil i slovní zásobu, když se výraz oblomovismus začal užívat pro typ člověka, který není schopen učinit rozhodnutí¹⁴ a jeho existence se zdá být zbytečná. Postava jako prototyp lenosti ohromuje svou vytrvalostí v nečinnosti a neustálým argumentováním ve prospěch neaktivity, která je navíc podpořena atmosférou prostředí. Když konečně Oblomov vstane z postele, chce se říci, že čtenáři se musí vyloženě ulevit.

Postava Lebowski je poněkud odlišného rázu. Když v roce 1998 spatřilo tento film Big Lebowski (Coen, 1998) z pera a kamery Joela a Ethana Coenových světlo světa těžko říci, jestli se dal očekávat takový ohlas, který přišel. Jeho charakter se na první pohled dá popsat jako zbytečný člověk žijící kdesi v Los Angeles. Lebowski je prototypem nezaměstnaného člověka, který dluží na nájmu a nejradši tráví den s kamarády a společným popíjením. S těmi pár dobrými přáteli hraje bowling a ve spojení s jeho nejoblíbenějším koktejlem *bílý medvěd* to vypadá, že je na vrcholu spokojenosti. Ale jak může člověk bez jakýkoliv ambicí vůbec existovat? Ve filmu dojde k narušení celkové atmosféry až ve chvíli, kdy do života Lebowského vstoupí náhoda a naruší jeho prostor. V tu chvíli se stane něco možná nereálného, pro film však logického. Lebowski začne jednat a divák sleduje, jak se tento charakter dokáže zmobilizovat, pokud dojde k ohrožení jeho životního tempa a prostoru.

K českému dabingu filmu poznamenávám jeden detail, který po (ne)přeložení nemusí být pro českého diváka jasný. Lebowskému kamarádi v původním znění i v dabované verzi neříkají jménem, ale *dude*, což by se do

¹⁴ pro tento rys bývá srovnáván se Shakespearovým Hamletem

češtiny dalo přeložit jako oslovení typu *kámo*, *člověče* nebo případně v extrémnější formě *vole*, což však není míněno pejorativně. Český divák, *lenivý* na sledování filmů s titulky, by mylně mohl rozumět, že postava se jmenuje Dude Lebowski, tak to však v žádném případě není a tento lehký posun významu je důležitý pro pochopení filmu a jeho následný vliv. Nepřeložení výrazu *dude* se muselo stát z toho důvodu, že došlo k posunu významu a přesunu na tuto konkrétní postavu. Dude Lebowski se totiž stal hrdinou každodenní reality průměrného Američana. Svým svérázným postojem k životu a trávení dní se stal tím, ke komu se mohou vztahovat lidé, kteří do chvíle vzniku filmu tutlali, že nemají žádné ambice, jen chtějí přežít a trochu si i užít tento svět.

V postavách Oblomova i Lebowského je něco, co na první pohled děsí svou tíhou a nehybností. Nejen postavy samotné, ale i okolí, ve kterém se pohybují, respektive plouží či nepohybují vůbec, jsou cítit zatuchlostí. Činná stránka v nás očekává okamžik, kdy Oblomov konečně vstane z postele, protože cítíme, že se nám uleví a vše bude ve stavu, v jakém má vše být. Ale co když se mýlíme a naše očekávání nám bylo vštípeno na základě nějakého kulturního konstruktů, že vše musí být ve viditelném pohybu, aby se realita neustále vyvíjela, protože tak to má být. Jeden konstrukt vyruší druhý a potom teprve může být šance na částečné vyjasnění.

Román Oblomov si už dnes asi přečte málokdo, rozhodně nekomunikuje s naším nazíráním na svět, ale hlavně jsme zaplaveni takovým přínosem informací, že na klasický román tohoto charakteru se kapacita nenajde. Film Big Lebowski má samozřejmě z dnešního pohledu větší záběr už kvůli odlišné formě. Myslím, že oba hrdinové vědí, co chtějí a také to činí, v tom je jejich obrovská výhoda a právě tím provokují naše smýšlení. Divákovi však stejně musí proběhnout hlavou myšlenka na to, že oba vlastně hřeší, když vedou takový život. Jak už to tak občas bývá, někdo zpočátku z recese povznese nějakou postavu, film nebo knihu na kultovní úroveň, někdy se to stane samovolně. U Big Lebowského se staly oba případy a vlna adorace byla završena vytvořením celé filosofie, která dostala název *dudeism*. Její zakladatel tvrdí, že za svého života poznával několik tzv. východních filosoficko-náboženských systémů, ale až v postavě Dude našel struktury, které se dají žít a nejsou v rozporu s každodenní realitou a věří, že kdyby se lidé chovali alespoň trochu jako Dude, svět by byl snesitelnější. Dudeism vykazuje prvky stoicismu pro masu, s tou odlišností, že *dudeism* nenabádá k životu ctnostnému založenému univerzálně na uměřenosti a spravedlivosti, ale na přístupu, který bere skutečnosti s rozvahou a klidem,

ale materiálně se opovrhovat nemusí, to není podmínkou. Pokud někdo lpí na věcech, je to v pořádku.

4.7 Lenost jako sociální i adaptační nezbytnost

Poslední zastavení na cestě hledání lenosti je inspirováno zahálkou jako společenskou a fyzickou nezbytností, v prvním případě jako sociální adaptace v druhém jako fyzická.

4.7.1 Sociální adaptace

První případ popisuje společenské vykazování lenosti jako výsady určité vyšší vrstvy obyvatelstva. Určitá výše společensky postavená část lidí má totiž podle knihy Thorsteina Veblena ve vínku danou povinnost vyhýbat se práci manuální a nebýt tak produktivní (Veblen, 1999). Neznamená to však, že by svůj čas trávili v klidu a nečinnosti, což jsme ostatně vyloučili, že by bylo vůbec v důsledku možné. Zdržují se produktivní práce, protože dodržují určité konvence a zachovávají si tak úctu a uznání těch, kterými jsou obklopeni, tedy jim podobnými, a patrně pohoršení těch, se kterými občas přijdou do styku například při materiálních potřebách. Veblen tedy popisuje jakousi aristokracii, zde použito i přeneseně, jakožto privilegovaná vrstva, kde práce nemůže nebýt tabu. Autor popisuje velmi úzkou skupinu, která je typická spíše pro minulé staletí anebo snad dnes země na jihovýchod od Evropy. Dnes by taková studie nemohla reálně vzniknout v naší zeměpisné poloze, i když máme v západním světě vrstvy, které by si mohly dovolit okázale zahálet, neděje se to, okázalá zahálka se stala tabu stejně jako dříve práce. Paris Hilton, bohatá dědička hotelového komplexu Hilton, by mohla svým způsobem splňovat podmínky moderní aristokratické zahálčivé třídy, z médií se však dovídáme, že je velmi podnikavá a uznání si získává sice ne prací manuální, ale jistě produktivní. Dnes si nemůže ani někdo jako tato osobnost dovolit okázale nepracovat, protože by to nebylo v jeho zájmu, vytvářet o sobě negativní obraz.

4.7.2 Fyzická adaptace zahálkou

Odlišný případ zahálky jakožto druhu fyzické adaptace ilustruje případ siesty. Lenost se totiž uvádí jako důvod nebo alespoň jedna z příčin ekonomické destabilizace Řecka a Španělska. Siestou zde rozumíme několikahodinovou přestávku v pracovním dni, a to v zemích s příliš horkým klimatem. Horké klima velmi zneefektivňuje pracovní výkony do té míry, že v hodinách s nejvyššími teplotami se zkrátka nepracuje, mohlo by to být ostatně i zdraví a životu nebezpečné. Žijeme v době, kdy tento legendární prvek, záviděníhodný společensko-kulturní aspekt kultury nejen pyrenejského poloostrova, nemá místo. Nehledě na to, že tento adaptační mechanismus vtiskl svým vyznavačům charakter uvolněných pohodářů, ale i pomalých lenochů, ekonomické důsledky se staly určujícími. Ekonomická bilance je i v těchto oblastech v současnosti neslavná a není tedy divu, že se z pozitivní pauzy zaviněné i horkým klimatem stal slabý článek a znak slabosti a lenosti a tedy něco nežádoucího.

Není těžké si představit, že například novodobí lafargueisté¹⁵ nebo prostě marxisté by se mohli tématu rušení siesty rozhořčeně chopit. Potenciální rozčarování by navíc mohlo zvýšit i přečtení studie Bertranda Russella (Russell, 1932), ve které tvrdí, že druhá světová válka poukázala na pozoruhodný fakt. Tvrdí totiž, že moderní technologie výrazně umožnily snížit potřebné množství požadované lidské práce k zajištění života obyvatel planety. Válka poskytla jakýsi výzkumný prostor, když zaměstnala muže v produktivním věku bojem a ženy taktéž zaměstnala bojem sice daleko v menší míře, ale zase mohly působit v administrativě války nebo produkovaly munici. Tato část obyvatelstva nemohla tedy vykonávat svoje původní civilní pozice, kterými například zajišťovala obživu další části společnosti. Jak však Russell uvádí, i přes tuto skutečnost dosahovala míra spokojenosti mezi nekvalifikovanými jedinci na straně Spojenců největší spokojenosti od začátku války, ale i předtím. V důsledku tedy můžeme odvážně tvrdit, že válka nečekaně ukázala, že vědecky založená organizace produkce dokáže zaručit poměrně komfortní podmínky i s poměrně menší poměrem pracovních sil vzhledem k těm, co nejsou obecně produktivní. Odtud už je jen malý krok například k termínům jako uměle vytvořená pracovní místa. S naší úrovní vědy, trůfám si tvrdit i zmíněné doby druhé světové války, se domnívám, že Bertrand Russell měl pravdu, že uvážíme-li technologie, ta samá skupina pracovníků dokáže uživit větší část obyvatelstva než kdy předtím. Tento

¹⁵ Autorčín výraz pro stoupence Paula Lafargue, viz kapitola 4.1

proces započal v novodobých dějinách samozřejmě v době průmyslové revoluce a už tenkrát si nadprodukce všímali teoretici své doby¹⁶.

Proč potom pociťujeme opačnou tendenci a setkáváme se s rušením siesty a lidé jako Paris Hilton *musí* pracovat? Při vzpomínce na antické ideály bychom mohli být vděční za tento čas navíc a využít ho ke své kultivaci a tím následně kultivaci celé naší společnosti. Bertrand Russell připomíná, že volný čas je esenciální podmínkou pro civilizaci a dříve byl možný jen pro hrstku jedinců za předpokladu vykonávání práce mnoha. To však dnes už jednoznačně neplatí.

Naše víra je taková, že věříme v kultivaci sebe sama prací tím, že něco viditelně produkujeme. Georges Bataille by asi touto kultivací rozuměl potlačování toho živočišného v nás. Tvrdí, že čím více člověk pracuje, tím více se vzdaluje od své původní živočišnosti¹⁷, což v sobě zahrnuje i projevy sexuálního chování. Jednoduše řečeno, čím více lidé pracují, tím se více vzdalují od zvířecího v nás a s tím je spojený i úbytek excesivního sexuálního života. Situace je jiná v případě tříd na okraji společnosti, kde mají lidé patrně více času¹⁸ a mohou se věnovat sexuálním aktivitám, ale také naznačuje, že například lidé z vrcholného managementu pociťují něco právě jako lidé z podsvětí, když praktikují přece jen o trochu více zahálku, zde ve významu čas pro sebe, a doslova mají čas věnovat se fyzickým aktivitám více, než jejich průměrný podřízený zaměstnanec. Podle Bataille je práce nástrojem, který nás redukuje na věci a my nejsme schopni vidět svojí hodnotu, hodnotu pro sebe sama. Aby nedošlo k dezinterpretaci jeho originální myšlenky, citujeme doslova z jeho knihy „na sexuálních omezeních není nic svévolného: každý člověk disponuje omezenou sumou energie a jestliže její část věnuje práci, chybí mu na erotickou spotřebu, která je o to menší. „Takže lidství v *lidském, anti-živočišném* čase práce je v nás tím, co nás tím, co nás redukuje na věci, a živočišnost je tedy tím, co v nás uchovává hodnotu subjektu existující pro sebe sama“ (Bataille, 2001, p. 195). Neznamená to, že lenost by byla nástrojem na nalezení sebe, ale naznačuje, že alespoň třídy na vrcholu a na spodu společenského žebříčku, jsou

¹⁶ Viz 4.1

¹⁷ „Živočišnost“ neboli sexuální bujnost je v nás tím, díky čemu nemůžeme být redukováni na věci. „Lidskost“ ve své specifičnosti, v čase práce, naopak směřuje k tomu, aby z nás na úkor naší sexuální bujnosti udělala věci (Bataille, 2001, p. 195)

¹⁸ Tento krásný výraz mít nebo nemít čas je dokladem zhmotnění a zosobnění času. Výrazu „mají více času“ přirozeně rozumíme, že někdo má více volného času, více času sama na sebe. Když někdo nemá čas, je stále něčím zaměstnán, co není tak úplně tak v jeho režii.

pravděpodobně schopné rozumět svým potřebám více, než nejpočetnější masa, právě proto, že mají teoreticky *více času* na sebe samy.

5 Syntéza výsledků

Po vzoru Friedricha Nietzscheho a jeho požadavku přehodnocování všech hodnot tato studie hned v počátku poukázala na kontrast diskurzu naší doby a antiky. Tématem bylo zkoumání různých konceptů lenosti a práce. V řecké antické obci byl pro naše účely důležitý pojem *banausikoi*, který přímo kontrastuje se současným pojetím práce, když tamější svobodní občané nevykonávali řemeslné práce a považovali je za něco, co by je mohlo zdržovat od kultivace života. Tehdy tedy kontemplace stála jasně nad produktivní manuální prací.

Staří Hebrejci tak striktní nebyli a pracovitostí na manuální úrovni zdaleka neopovrhovali a to se nedalo říct ani o nabývání hmotného majetku. Křesťanská morálka však přišla s tím, že člověk je sice od Hospodina činný, ale práce je pro něj lopotnou dřinou, kterou si musí na zemi projít, aby se pak na onom světě dočkal odměny. Svou bídou existenci člověk musel nějak snést, nějak se s ní vypořádat a věřit, že po smrti bude jeho víra oceněna. Rozvoj měst však vnesl do této náboženské filosofie další rozměr a to postupné vzrůstající bohatství a vývoj kultur. Navíc v kombinaci s postupným nárůstem vzdělanosti obyvatel západního světa křesťanský fatalismus nemohl více bránit novým systémům hodnot.

Prostor měst poskytl místo pro nové nešvary společnosti. Nicméně se však zdá, že morálka podle dobových kritiků začala upadat už od samého počátku lidstva. Města však zřejmě měla vliv i na naše téma lenost, které pro ni bylo úrodnou půdou. Někdy se leností označovala činnost toho druhého, která nebyla uznávána stranou první. Jako například problematické uznání jak manuální, tak intelektuální práce. Tomáš Akvinský podpořil obě podoby práce a celý spor zmírnil i tím, že práci jako takovou nepovažoval za jednoznačný trest, ale jako možnou seberealizaci. Odtud byl už jen krok k obratu od fatalismu a od souzení za nabyté bohatství. To jsme ilustrovali na případě ambiciózního Samuela Pepyse, který jako skutečná historická postava dosáhl za života vysokého postavení svou pílí. Ikonograficky jsme potvrdili tuto společenskou možnost vertikální mobility cyklem dvanácti perokreseb z dílny Williama Hogartha, kde vítězí cílevědomost a píle nad leností a liknavostí.

V devatenáctém století se marxismus postaral o ideové završení novověkého procesu industrializace. Požadavek práce pro všechny jako biologické i kulturní nezbytnosti přerostla v přítomnosti strojové výroby do extrémních podob. Adam Smith i Karel Marx pohrdali neproduktivní prací a měli ji za formu příživnictví. Produkce se převlékla za rozum a lidé začali produkovat svou prací množství statků, které bylo nezávislé na jejich potřebě a spotřebě. Probíhala jednoduše výroba pro výrobu a práce pro práci.

V situaci devatenáctého století a počátku dvacátého si mohli zahálku dovolit pouze příslušníci vyšších vrstev. Thorstein Veblen tuto zahálčivou třídu působivě zachytil a popsal její hodnoty a zvyky. Tato zahálka by byla však tabu pro klasické marxisty ale pro vášnivějšího stoupence marxismu Paul Lafargue, nebyla lenost zdaleka tak negativní. Upozornil na naivní snahy pracovat právě pro práci a připomněl i antické hodnoty kontemplativního života.

Při procházení různých zdrojů a textů se často stane, že zahálka je používána jako synonymum k formám kontemplativního života a tím jakékoli formy viditelné neproduktivnosti mají negativní konotace. Při bližším pohledu se však i v tak jasně negativní kategorii smrtelných hříchů dají najít souvislosti, které naznačí, že lenost, pokud vůbec existuje, je zároveň kreativní složka kultury. Belphegor je v démonologických textech uváděn jako démon lenosti, ale i inovace. Otázka by tedy mohla znít, zda lenost jako základní nešvar lidského pokolení vůbec existuje mimo křesťanskou morálku. Teorie binárních kontrastů pomohla metodologicky poukázat na možnost, že lenost může být sociokulturní konstrukt, ale když přihlídneme k realitě žitého světa, pravděpodobně se většina populace vrátí ke klasickému pojetí lenosti jako hříchu.

Člen naší postmaterialistické společnosti se však dostává do pastí názorů na práci a zahálku, když se dostává do područí diktátu, který, jak se domnívám, mu byl záměrně a podvědomě vnucen, aby z něj byl poslušný a výkonný pracovník, který generuje zisk. Tato situace se však může brzy změnit, když jednotliví nižší pracovníci už nebudou potřeba, protože podstatné budou (a už i dokonce jsou) finanční transakce na nebetyčných úrovních. Něco takového zažil už člověk devatenáctého století, když byl nucen pracovat i šestnáct hodin denně, aby obhájil svou potřebnost.

Co se však stane, když se podíváme blíže na motivaci k práci a pokusíme se odhalit v pozicích řadových i vrcholových zaměstnanců jejich cíle a sny? Domnívám se, že je to přesně to, co by podle například biblické morálky neměli vůbec požadovat. Lákavá představa mít tolik, aby už nemuseli pracovat, je stále aktuální i přes terorizující kult práce. Podle některých autorů lidé v průměru pracují také proto, aby nemuseli řešit otázky týkající se jejich bytí. Je snadnější překotně pracovat, než se zastavit a zamyslet nad smyslem našeho konání. Z excesivního množství práce pak vychází poruchy jako prokrastinace, workoholismus či deprese.

Názorové systémy, které se snaží vrátit k myšlení o podstatě a kontemplaci, mají jen částečný vliv, i když se zdá, že jich přibývá a mají větší ohlas než dříve. Objevují se totiž i takové, které nejsou v přímém rozporu s každodenní realitou. A tak bylo možné, aby jeden film strhnul lavinu zájmu a svého hrdinu povýšil na pomyslné božstvo pro jeho liknavý přístup. Věděl však, co chce a to je výhodou oproti celé mase jedinců a v tom bylo jeho kouzlo.

5.1 Verifikace hypotézy lenosti jako motoru lidské kultury

První část hypotézy konstitovala myšlenka, že lenost je logický důsledek práce. Tato studie dokázala potvrdit počáteční myšlenku jen částečně. Soustředila se více na aspekty hodnotové, ideové, než na fyzickou stránku věci. Domnívám se, že lenost jako důsledek práce je převážně fyzické povahy a to by si zasloužilo samostatnou studii, zahrnující poznatky například poznatky sociobiologie. Nicméně tím vzniklý text alespoň nakročil, když se zmiňuje o zvycích odpočívát v horkém dni, jakožto součást kulturního systému, tedy o siestě jako adaptačním mechanismu.

Nakonec se pro účely této studie hodilo více zkoumání lenosti z jejího civilizačního přínosu, také vzhledem ke kulturologické povaze dosavadního studia autorky. V postavě Belphegora, démona lenosti a inovace, je vidět, že tak odlišné aspekty spolu mohou více než souviset. Mnoho vynálezů muselo vzniknout jako ulehčení si práce a ne pouze jako zefektivnění procesu. Je sice pravda, že lidé nepracovali o to méně, ale to bylo motivováno touhou po zisku. A podle mého názoru je i za touhou po zisku přání již více nepracovat a v současné době si průměrný člověk představí sebe sama nejradši na pláži v sladkém nicnedělání. Málokdo si má možnost tuto bezstarostnost po delší časový úsek vyzkoušet, a tak jsou touto představou hnáni dál a nepřipustí si, že by si po nějakém čase možná nevěděli rady se sebou samými, pokud by nepodporovali v sobě kontemplaci, která by jim pomohla najít sama sebe. Pokud by na to člověk nebyl připraven, pravděpodobně by se vrátil do zaměstnání, aby nemusel tolik přemýšlet. Takového názoru by byli asi Blaise Pascal nebo Zygmunt Bauman.

Systematické odmítání lenosti jako smrtelného hříchu se ukázalo jako krátkozraké, když například uvážíme, v jakém prostředí vznikly určité roviny naší kultury, zejména kultura v axiologickém pojetí. Georges Bataille pracuje s termínem přebytku energie a času, který zažíváme díky technologickým strukturám více než kdy předtím. Také Bertrand Russell připomíná, že například druhá světová válka naznačila, že lidstvo může a mělo by pracovat méně, protože vše je nyní tak efektivní, že by za ideálního stavu mohla malá část práce uživit větší skupinu lidí než kdy předtím. Ve zbylém čase se pak může člověk kultivovat a tím tak vylepšovat celou civilizaci. Považuji tedy snahy lenost striktně zatracovat jako neaktuální přístup a tendence povzbuzovat jedince k práci jako jejich smyslu života za nástroj mocenských skupin.

Nakonec dodám, že se ukázalo na mnoha místech, kde jsme lenost hledali, že tam vlastně není. Prokrastinace je neschopnost organizovat si povinnosti, ale s leností jako takovou nemá mnoho společného, protože jedinec je nakonec v prokrastinace relativně aktivní. Oblomov, asi nejznámější a největší lenoch naší kultury, nakonec z postele vstal, a tak o něm nemůžeme říci, že by nebyl schopen jednat. A tak bychom mohli pokračovat dál a na tomto se odvážím tvrdit, že mnohdy pouze věcem a jevům nerozumíme a tak od nás dostávají zavádějící pojmenování.

6 Závěr

Závěrem bych chtěla zdůraznit, že jestli práce vede skutečně k zahálce, není to chyba. Jestliže jsme ztratili Boha, kdy jindy bychom měli prožít určité transcendentno než za stavu, ve kterém máme možnost věnovat se sobě samým, případně nám blízkým. Každý den je nám však nucena myšlenka vysoké produktivity, bez níž si nemůžeme dovolit všechny materiální slasti světa, a že jich není málo. Kdo už měl někdy možnost dovolit si všechno materiálně kolem něho, možná pocítil, že se mu Arx Fortunae opět někam posunul. Nápis na hřbitovech, kde se nad loukami rozptylu nebo urnovými háji skví nápis „*Po práci odpočinek*“, je sice pravděpodobně pozůstatkem socialismu v českých zemích, ale vystihuje podle mne obecnou praxi většiny západních systémů, které jsou řízeny diktátem produktivity. Doslovné uchopení odpočinku až po smrti se stává zcela běžnou praxí.

Nicméně musím dodat, že pro mnoho lidí je možná jednodušší pracovat každý den pro svého zaměstnavatele nebo podnikat, než přemýšlet o své existenci a umět si vystavět svůj osobní čas. Tento stav však není udržitelný a i když nesdílím extremistické názory hlubinných ekologů na snížení obyvatelstva na minimum, je podle mne třeba zcela nových struktur výroby a tím celého života mas. Zajímavé jsou úvahy o práci jako součást volného času, ale zároveň jen na pár hodin. Jak se ukazuje, lidstvo by toho mělo být schopné vzhledem k pokročilé technologii.

Touto prací jsem chtěla reagovat na přehnané pracovní tendence, se kterým se denodenně setkává každý, ale i obecné tendence uctívat práci. K práci vždy zachováváme nějaký vztah, i když ji nevykonáváme. Naše činná stránka je naší bytostnou součástí, ale je třeba jí správně rozumět a to se může odehrát pouze na individuální úrovni. Nerada bych, aby text vyzněl příliš skepticky, protože si myslím, že téma se už nějakou dobu dostává do popředí zájmu odborníků i amatérů, o čemž svědčí mnohé texty, které byly publikovány za doby vytváření tohoto textu.

Nakonec se tento text dá číst i jednoduše tak, že je bezpředmětná diskuze, jestli je někdo líný, nebo pracovitý. Závěrečný citát by měl vše prostoupit a pomoci *pocítit*, jak měla studie vyznít.

„Svou důstojnost nesmím hledat v prostoru, ale v soustavnosti vlastního myšlení. Nezískám žádnou výhodu, budu-li vlastníkem zemí. Prostorem mě vesmír obsáhne a pohltní jak tečku; myšlenkou ho obsáhnu já“

7 Použité zdroje

Literatura:

- Arendt, H. (2009). *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: OIKOYMENH.
- Baroš, R. (2012). Kult práce. *Labyrint revue* 29-30, s. 77-79.
- Bataille, G. (2001). *Erotismus*. Praha: Hermann a synové.
- Bataille, G. (1991). *The Accursed share*. New York: Zone Books.
- Bauman, Z. (2010). *Umění života*. Praha: Academia.
- Bělohradský, V. (2007). *Společnost nevolnosti: eseje z pozdější doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Binsfeld, P. (1589). *De confessionibus maleficorum et sagarum*. Trier
- Bláha, P. (2012). Kult práce. *Labyrint revue* 29-30, s. 159-161.
- Brochieriová, M. F. B. (2003). Intelektuál. V J. L. Goff, *Středověký člověk a jeho svět* (str. 167, 179). Praha: Vyšehrad.
- Duby, G. (2007). *Rok tisíc*. Praha: Argo.

- Dülmen, R. v. (2006). *Kultura a každodenní život v raném novověku: (16.-18. století)*. Praha: Argo.
- Durkheim, É. (2004). *Společenská dělba práce: eseje z pozdější doby*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Elias, N. (1998). *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Filipcová, B. (1966). *Člověk, práce, volný čas*. Praha: Svoboda.
- Friedell, E. (2006). *Kulturní dějiny novověku: krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*. Praha: Triton.
- Fukuyama, F. (2006). *Velký rozvrat: lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia.
- Garin, E. (ed.) (2003). *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad.
- Guiley, R. E. (2009). *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. Checkmark Books.
- Gurevič, A. J. (2003). Středověký kupec 11. – 15. století. V J. Le Goff, *Středověký člověk a jeho svět* (s. 209-240). Praha: Vyšehrad.
- Honore, C. (2004). *In Praise of Slowness: Challenging the Cult of Speed*. New York: HarperOne.
- Komenský, J. A. (1950). *Všenáprava (PANORTHOSIE): Všeobecné porady o nápravě věcí lidských (část šestá)*. Praha: Orbis.
- Lafargue, P. (1926). *Právo na lenost*. Praha: R. Rejman.
- Laon, A. d. (1010-1023). *Les Poèmes satiriques d'Adalbéron*.
- Le Goff, J. (ed.) (2003). *Středověký člověk a jeho svět*. (s. 157-181) Praha: Vyšehrad.
- Levine, M. (2003). *The Myth of Laziness*. Simon & Schuster.
- Lévi-Strauss, C. (2006). *Strukturální antropologie*. Praha: Argo.
- Lindner, T. (18. 12. 2011). Buďme línější. *Respekt*, 51.
- Maier, C. (2005). *The Myth of Laziness*. Praha: Rybka.
- Meckel, M. (2007). *Das Glück der Unerreichbarkeit*. Hamburg: Murmann Verlag.
- Moravová, M. (2011). *Ráj, peklo a očištec ve středověkých viděních*. Praha: Argo.
- Mossé, C. (2005). Člověk a oikonomia. V J.-P. Vernant, *Řecký člověk a jeho svět* (s. 25-46). Praha: Vyšehrad.
- Patočka, J. (1992). *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel.
- Rádl, E. (1999). *Dějiny filozofie II: Novověk*. Praha: Votobia.
- Rossiaud, J. (2003). Měšťan a život ve městě. V J. Le Goff, *Středověký člověk a jeho svět* (s. 123-156). Praha: Vyšehrad.

- Sedláček, T. (2009). *Ekonomie dobra a zla: po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65. pole.
- Schmitt, J.-C., & Le Goff, J. (2002). *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad.
- Schnabel, U. (2010). *Muße: Vom Glück des Nichtstuns*. München: Karl Blessing Verlag.
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie: (encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Karolinum.
- Veblen, T. (1999). *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vernant, J.-P. (ed.) (2005). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad.
- Villari, R. (ed.) (2006). *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad.
- Weber, M. (1997). *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta.
- Weber, M. (1998). *Sociologie náboženství: Novověk*. Praha: Vyšehrad.

Film:

Coen, J. a. (Režisér). (1998). *Big Lebowski* [Film].

Elektronické zdroje:

(2. 11 2010). Získáno 3. 3 2012, z xman.idnes.cz: http://xman.idnes.cz/nejste-lini-trpите-prokrastinaci-poradime-vam-jak-na-ni-pio-/xman-styl.aspx?c=A101101_211730_xman-styl_fro

(8. 11 2010). Získáno 3. 3 2012, z Idnes.cz: http://ona.idnes.cz/lenost-je-nemoc-mini-nekteri-lekari-du7-/zdravi.aspx?c=A100811_123234_zdravi_lf

Benedikt, S. (1998). *Řehole Benediktova*. Získáno 5. 3 2012, z <http://www.klastervyssibrod.cz>: <http://www.klaster.vyssibrod.cz/cesky/spiritualita/rehole/rb.htm>

Komenský, J. A. (nedatováno). *Labyrint světa a ráj srdce*. Získáno 12. 4 2012, z http://users.ox.ac.uk/~tayl0010/labyrint/labyrint_frame.html

Raichle, D. A. (2001). Získáno 3. 3 2012, z <http://www.nrc-iol.org>: http://www.nrc-iol.org/cores/mialab/fijc/Files/2002/121802_Gusnard_Nature_Rev_Neurosci_2001.pdf

Russell, B. (1932). *In Praise of Idleness*. Načteno z <http://www.zpub.com/notes/idle.html>

Samuelová, K. (19. 9 2008). . Získáno 3. 3 2012, z Idnes.cz:
[http://ona.idnes.cz/klicem-k-dlouhemu-zivotu-je-lenost-dtk-/zdravi.aspx?
c=A080918_105311_zdravi_bad](http://ona.idnes.cz/klicem-k-dlouhemu-zivotu-je-lenost-dtk-/zdravi.aspx?c=A080918_105311_zdravi_bad)

Wourm, S. (1997). *Ambiguities and Paradoxes in Hogarth's Industry & Idleness*.
Načteno z <http://hogarth.chez-alice.fr/memoire/dissertation04.htm>

Seznam obrázků:

1. **Louis Breton:** *Belphegor*, Dictionnaire **Infernal** de Collin de Plancy,
ilustrace, 1863

Zdroj: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/74/Belphegor.jpg>

2. Hieronymus Bosch: *Sedm smrtelných hříchů*, olej na dřevě, 1500

Zdroj:

<http://uploads2.wikipaintings.org/images/hieronymus-bosch/the-seven-deadly-sins-and-the-four-last-things-1485.jpg>

3. Hieronymus Bosch: *Sedm smrtelných hříchů*, výřez Lenost, olej na dřevě,
1500

Zdroj:

<http://uploads2.wikipaintings.org/images/hieronymus-bosch/the-seven-deadly-sins-and-the-four-last-things-1485.jpg>

4. Mistr Bertram z Mindenu: *Oddělování světla od tmy z oltáře sv. Petra v Hamburgu*, 1383

Zdroj:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cc/Meister_Bertram_von_Minden_005.jpg

5. Abraham Bloemaert: *Podobenství o obilí a vikvi*, olej na plátně, 1624

Zdroj:

http://www.artclon.com/OtherFile/parable_painting.jpg

6. Gustave Courbet: *Houpací síť*, olej na plátně, 1844

Zdroj:

<http://2.bp.blogspot.com/-rWzNIQL-7MQ/Ts93LalPWeI/AAAAAAAAAN28/B7SRRBD3Gjo/s1600/Gustave%2BCourbet-The%2Bhammock-1844.jpg>

7. William Hogarth: *Průmysl a lenost I.*, rytina, 1747

Zdroj:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/William_Hogarth_-_Industry_and_Idleness%2C_Plate_1%3B_The_Fellow_%27Prentices_at_their_Looms.png

8. William Hogarth: *Průmysl a lenost* XI., rytina, 1747

Zdroj:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/William_Hogarth_-_Industry_and_Idleness%2C_Plate_11%3B_The_Idle_Prentice_Executed_at_Tyburn.png

9. William Hogarth: *Průmysl a lenost* XII., rytina, 1747

Zdroj:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/William_Hogarth_-_Industry_and_Idleness%2C_Plate_12%3B_The_Industrious_Prentice_Lord-Mayor_of_London.png

10. Pieter Bruegel st.: *Lenost*, rytina, 1558

Zdroj:

<http://uploads3.wikipaintings.org/images/pieter-bruegel-the-elder/laziness.jpg>

11. The Dude, Jeff Bridges ve filmu Big Lebowski, fotografie, 1998

Zdroj:

<http://tinselblog.files.wordpress.com/2011/07/big-lebowski-still-hr-6.jpg?w=595>

12. Siesta v Řecku, fotografie

Zdroj:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3/Business_hours_Greece.JPG